

Professor dr. Titus Brandsma: priester, verzetsheld en geleerde

Professor dr. Titus Brandsma. Hoe hij iemand ook kende, pater Titus Brandsma was vooral geïnteresseerd in zijn medemens. De indruk die Constant Dölle al op tienjarige leeftijd van hem opdeed bevestigde hij later: "Hij was iemand die je absoluut kon vertrouwen." Weinigen leven zo intens als hij deed. Zoals hij stierf overkwam dat velen. Veelal anoniem. Hoe dan ook, in het portret van zijn leven, lijden en sterven spiegelen zich al diegenen met wie hij omging of in hun ervaringen met hem opliepen. Titus Brandsma - voortdurend in beweging en velen ver vooruit - putte uit een innerlijke bron. Zijn oorsprong, zijn cel. Óók die van zijn nagedachtenis. Pater Titus Brandsma: onwankelbaar in zijn vertrouwen, in zijn ideeën, zijn verzetswerk, zijn geloof en in zijn vriendschappen. Een man van God en van de mens. Een priester die niet praatte over andere mogelijkheden, maar in vrijheid koos voor de weg die hij moest gaan. Voor hem gold als voor iedereen: een mens kiest niet voor zijn levenslot, maar is zijn levenslot.

Opgedragen aan pater Constant Dölle O.Carm.

Anno Sjoerd Brandsma werd op 23 februari 1881 geboren. In het Friese Ugoklooster, een gehucht van slechts enkele boerderijen, vlak onder Bolsward. Hun boerenhoeve heette *Oegekleaster*. Die had zijn overgrootvader Mebius Brandsma al in 1820 aangekocht. Anno groeide op met vier zusters en één broer. Tijsje Annes Postma, eenvoudig, diep vroom en als moeder soms overbezorgd, was een open vrouw. Vader Titus Brandsma - naast boer, gemeenteraadslid van Wonseradeel en voorzitter van de plaatselijke kiesvereniging - leek vrij gesloten. Vanuit zijn sociale positie onderhield hij zich met de prominenten van het katholieke Friesland. In huize Brandsma was soberheid troef en gold een zekere gestrenge opvoeding. De familie hechtte zeer aan de waarde van het woord en gebed. Wat geen pas gaf, werd vermeden. Het gezin leidde een teruggetrokken bestaan en in een ingetogen sfeer. Moeder hield ervan 'onder ons' te zijn en vermeed drukte van buitenaf. Rust en intimiteit waren indertijd een kostbaar goed. Het merendeel liet zich aansturen door de seizoenen, de kerkelijke hoogtijdagen en natuurlijk de zondag. Het meeste ging tot aan de horizon. Daaraan leek alles vergroeid met het land en daarboven de luchten.

Anno was tenger, vrolijk, precies en bedachtzamer dan zijn leeftijdgenoten. Hij typeerde toen al door zijn attentie en geheugen. Hem ontging niets. Zijn lagere schooljaren verliepen zonder vermeldenswaardige feiten. Thuis vroeg hij in alles naar het hoe en wat. Dit duurde zo voort tot hij begon te spreken over priester worden. Niet lang daarna bedacht zijn broer Hendrik hetzelfde. Dit bleek een zwaarwegende waarheid. Er zou geen stamhouder zijn die vaders boerderij zou voortzetten. Vijf van de zes kinderen Brandsma kozen voor een eigen religieuze levensbestemming.

Op 4 mei 1892 ging Anno voor het eerst ter communie. Op elfjarige leeftijd kwam de grote ommekeer. Anno koos voor het priesterschap. De Bolswardse pastoor De Keyzer steunde hem in zijn keuze. Met zijn aanbeveling op zak reisde Anno in september 1892 naar het Brabantse Megen. Daar volgde hij op het Gymnasium St. Anthonius van de minderbroeders franciscanen een zesjarige opleiding. Anno, de beste van de klas, haalde prijs na prijs. Zo goed als dit ging, zoveel zorg was er om zijn fysiek. Hij viel op door zijn standvastige karakter en evenwichtige geest. Na voltooiing van zijn studie deed Anno in september 1898, achtien jaar oud, zijn intrede bij de karmelieten in Boxmeer.¹ Tegen de verwachting van zijn ouders in. De karmelitaanse spiritualiteit en het beschouwende van de Karmel, maar ook het actieve karakter van deze kloosterorde, waar gebed, arbeid, stilte en studie elkaar afwisselen, bepaalden zijn keuze. Vanaf dat moment begon zijn indrukwekkende loopbaan.

Het klooster aan de Steenstraat. De gevel toont streng en sober. Gelijk de levensstijl waar de karmeliet naar streeft. Door het portaal en het klooster heen kom je uit aan de achterzijde. Naar de stilte toegekeerd. Na zijn intrede kreeg hij zijn cel. Daarbinnen werd hij zich bewust van de geschiedenis die de religieuze gemeenschap heeft. Op deze dag ervoer hij zijn roeping en bestemming. Naar zijn persoon en de gemeenschap. Vanaf dan heette hij Titus. Zijn kloosternaam was die naar de leerling van apostel Paulus en de eerste bisschop van Kreta. Zijn cel bood hem rust. Van buitenaf drong het licht naar binnen. In Titus zelf was een ander schijnfel. Het verlichtte daar de stilte die hem steeds dichterbij zichzelf bracht. Bij wat enkel telde: de religieuze werkelijkheid. Dit proces hield nooit op. Het bleef zijn levensvernieuwing doorlopend continueren. In zijn eerste brief aan huis schreef hij: "Ik geloof wel dat God mij hier geroepen heeft". Vervolgens schetste hij de inrichting van zijn cel. Enkel een bed met een strozak, een kast en lessenaar. Alles wat nodig was en niet meer dan dat. Titus vond er innerlijke rust en Gods werkelijkheid. Zijn meest kostbare momenten. Een jaar na zijn intrede deed Titus zijn kleine professie.² Het jaar

¹ Van oorsprong komt de Karmelorde uit Israël. In 1150 woonden op de berg Carmel een aantal kluizenaars dat zich geïnspireerd wist door de profeet Elia en zijn liefde voor de eenzaamheid en het contemplatieve gebed. Onder druk van de veroveringsdrang van de Islam, trokken de karmelieten al vroeg in de 13e eeuw naar Europa. Ze vestigden zich daar in de steden onder het statuut van bedelorde. De karmelieten werden zich in het Westen bewust van hun volledige roeping: het Karmelideaal bleef hoofdzakelijk contemplatief, maar werd nu verrijkt met een grotere pastorale zorg naar de bevolking toe. De orde breidde zich uit over heel Europa. Tijdens de Reformatie verdwenen de vestigingen van de Karmelorde uit Nederland. Pas in 1653 werd er vanuit Vlaanderen een karmelietenklooster gesticht in Boxmeer. In de 18e eeuw zorgden een antikerkerlijke politiek en de Franse revolutie opnieuw voor grote problemen voor de kloosterordes. Rond 1830 bestonden er in Midden-Europa nog maar twee karmelietenkloosters: in het Beierse Straubing en in het Brabantse Boxmeer. Bij dit laatste klooster met zijn rijke historie meldde Anno Sjoerd zich op zaterdag 17 september 1898 aan. Het convent telde toen 39 karmelieten. Titus Brandsma onder ons, H. Nota pr. (O.Carm. betekent: Ordinis Carmelitarum van de orde der karmelieten)

² Kloostergeloften: publieke geloften aan God gedaan, waardoor een christen zich verbindt de evangelische raden van zuiverheid (celibaat), gehoorzaamheid en armoede te onderhouden, en waardoor hij of zij in de Kerk het juridisch statuut krijgt van religieus. In de norbertijnen orde worden de geloften afgelegd tegenover een concrete kerkgemeenschap. De geloften kunnen tijdelijk zijn of voor het leven. Tijdelijke of Kleine Professie: voor de duur van (bij de karmelieten) drie jaar. Grote Professie of Plechtige Professie: voor het leven. Celibaat: Het woord 'celibaat' is afgeleid van het Latijnse woord *caelebs, cae libis*, adiectivum (bijvoeglijk naamwoord), *ongehuwd*. In het oudere Latijn betekent het 'ongehuwde', of 'ongehuwde staat', dat is 'vrijgezel' of 'weduwnaar'. In het latere, christelijke, Latijn kon het ook 'maagdelijk' betekenen. Tegenwoordig verstaat men er gewoonlijk onder de voor *katholieke*

daarop begon hij aan zijn studies in de theologie en wijsbegeerte. Na zijn grote professie verhuisde hij naar Zenderen. In september 1903 verhuisde Titus naar het karmelitaanse studiehuis in Oss. Daar ontving hij aan het einde van dat jaar in de kloosterkapel de subdiakenwijding. De diakenwijding volgde een half jaar later. Op 17 juni 1905 werd Titus, samen met zeven medebroeders, door Mgr. Wilhelmus van der Ven, bisschop van Den Bosch, in de St Jan kathedraal tot priester gewijd.

Aanvankelijk mocht Titus na zijn priesterwijding niet in Rome gaan studeren. De een vreesde zijn zwakke gezondheid, de ander zijn 'voorliefde voor gevaarlijke stellingen'. Titus schikte zich in wat administratief werk. Na enkele jaren zorgde zijn mede-broeder Dr Hubertus Driessen er voor dat hij alsnog zijn wetenschappelijke vorming in Rome mocht voortzetten. Op 25 oktober 1906 reisde Titus naar Rome, waar hij ging studeren aan de pauselijke universiteit *Gregoriana*. Hier, in het *Collegio San Alberto*, het centrale huis van de orde, in de naaste omgeving van de Engelenburcht en Sint-Pieter woonden uit allerlei landen religieuze studenten bijeen. Op 27 januari 1907 ging Titus op audiëntie bij paus Pius X. De diepe ernst en de trek om de mond van de heilige vader trof en boeide ook Titus. Titus noemde het schalksheid, weemoed, zei later Mgr. Dr J. de Jong. Op 25 oktober 1909 ontving hij - verlaat door langdurige periodes van ernstige ziekte - in Rome zijn doctorsbul.

Via Basel keerde Titus terug naar Nederland, waar de toen achtentwintigjarige pater met zijn hoge borstelkuif en tengere gestalte werd benoemd tot docent filosofie aan het eigen studiehuis van de karmelieten, het Filosoficum te Oss. Hij had nog drieëndertig jaar te leven.

In 1939 schreef Titus in zijn bijdrage aan een Liber Amicorum dat hij 'een eigenzinnige' was. "Ik had hier en daar wat eigen meningen die anders waren dan in de school geleerd werd". In feite een bevestiging van wat hij eerder zijn provinciale overste voorhield toen hij tegen hem zei 'dat hij zich niet aan schoolse opinies zou houden en dat het misschien goed was hier rekening mee te houden, voor 't geval dat men in de toekomst van hem het traditionele onderwijs verwachtte'.

Later zei hij over het uitstel van zijn studie in Rome 'dat dit een van de lessen was die hij nodig had' en leek het of met deze gemeenplaats alles was gezegd. Iemand schreef eens dat de woorden waar niemand meer van opkijkt, de gemeenplaatsen die we bijna moeiteloos gebruiken, eigenlijk fungeren als eeltplekken. Ze ontstaan waar je het meest gevoelig bent. Je zou veel pijn lijden en te kwetsbaar leven als deze harde plekken zich niet konden vormen; ze beschermen je en verbergen misschien je wonden.

Titus vertelde weinig over dergelijke perioden. Hij maakte ze nuttig en zinvol door ongestoord en in grote geconcentreerdheid bezig te zijn met vragen en problemen over eigen mogelijkheden en grenzen. Ingekeerd in zijn cel was hij onbereikbaar, totdat hij de buitenwereld weer met warmte en ontvankelijkheid tegemoet trad. Zo wisselden zich perioden van activiteit en stilte af. Beide tijden beleefde hij als zinvol, net zoals spreken en zwijgen dat is; beide hebben hun eigen betekenis en beide zijn onmisbaar. Beide maken het geheel tot wat het is: het totaal.

Nadat eerder de kerkgebouwen door de Reformatie in beslag waren genomen en de talrijke kloosters werden afgebroken, kwam er in de tweede helft van de negentiende eeuw weer vrijheid voor de katholieke kerk en kwam tijdens Titus' vormingsjaren een voorzichtig herstel op gang. Titus voelde zich thuis bij deze opbouwende ontwikkelingen. Het inspireerde hem. Wel was hij van mening dat er 'meer' moest gebeuren. Er gold meer dan enkel het uiterlijk van hoge torens, luide klokken en theatrale eredienssten. Dat duidde vooral op macht en luister. De gevoelens van zekerheid en geborgenheid, het samen goed op weg zijn, was dan wel heel waardevol, maar Titus miste het innerlijke van de geloofshouding. De mystieke dimensie van het geloofsleven was nauwelijks bespreekbaar. De moederkerk regelde het meeste en liet zo bewust nauwelijks ruimte voor eigen verantwoordelijkheid. Dat maakte veel gelovigen onderdanig en volgzaam.

De mystieke ervaring - het fenomeen dat geen woorden kent voor iets dat niet onder woorden te brengen is - was maar voor enkelen toegankelijk. Kortom: omdat men het verschijnsel van de mystieke ervaring vrij verwarrend vond, was men van oordeel dat het niet iets was voor de gewone man. Met deze elitaire houding hield een minderheid de meerderheid dom en zo naar hun mening het christelijke leven overzichtelijk. Voorbij aan ervaring zou het geloofsleven vooral getoetst moeten blijven worden aan de theologie en de moraal. Bij Titus groeide echter de overtuiging dat het mystieke leven onmisbaar was voor een werkelijk herstel van de kerk. Deze bezielende gedachte noemde hij de grondslag van zijn roeping. Alles voedde zich daarmee. Waar hij zich ook bevond, in de collegezaal, in de trein, en hoeveel tijd men ook van hem opeiste, hij heeft zich hiervan nooit laten afbrengen. Er was een bezieling, onophoudelijk uitgedragen, onophoudelijk gelouterd.

In dit proces van katholieke emancipatie was Titus een initiator. Voor hem gold vooral de vernieuwing van het geestelijk leven van de Nederlandse katholieken. Het was naar de typering van de Nijmeegse historicus Prof. L.J. Rogier 'de kwarteeuw van de ontluiking'. Op 19 september 1932 werd Titus benoemd tot hoogleraar aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen, de huidige Radboud Universiteit.³ Op deze dag kreeg hij van zijn voorganger in het ambt, de theoloog R.L. Jansen, aan het einde van de overdrachtsrede de rectorale ambtsketen omgehangen.⁴ Titus, die deze functie tot aan zijn arrestatie in 1942 zou behouden, kreeg de opdracht om te gaan doceren in de geschiedenis van de wijsbegeerte en van de mystiek, toegespitst op met name de

geestelijken, dat zijn, van lager naar hoger: subdiaken, diaken, priester en bisschop, *verplichte ongehuwde staat*. Ook mannelijke en vrouwelijke kloosterlingen houden zich aan het celibaat.

³ Dr J.B.A.M. Brabers, historicus Radboud Universiteit, Nijmegen

⁴ Indertijd hadden de rectorale overdrachten stevast in september plaats, bij de opening van het academisch jaar. Brandsma droeg de keten vrijwel precies een jaar; op 18 september 1933, in zijn overdrachtsrede, droeg hij het rectoraat over aan de jurist E.J.J. van der Heijden. (Bron: Dr J.B.A.M. Brabers, historicus Radboud Universiteit, Nijmegen)

Nederlandse mystiek. De aanstelling onderstreepte zijn mening dat wilde men volwaardig mee kunnen spreken in de gaande ontwikkelingen, wetenschappelijke vorming een noodzaak was.

De schrijver Godfried Bomans, die zich na het behalen van zijn kandidaatsexamen Rechten aan de Universiteit van Amsterdam in 1938 inschreef als student Wijsbegeerte aan de Universiteit van Nijmegen, herinnerde zich de hoogleraar Titus Brandsma als iemand die "geheel en al zonder ijdelheid was en in de geschiedenis van de mystiek de stof vond die hem het meest interesseerde". Bomans vond de hoogleraar hier op zijn best en kon hem niet genoeg horen vertellen over de grote figuren uit de historie van de vroomheid.

Titus Brandsma was geen man van tijdloze wetenschap en niet expliciet uit op een grote wetenschappelijk naam. Zijn doel was vooral mensen te vormen die over alle noodzakelijke deskundigheden beschikten die nodig waren om leiding te geven en verantwoordelijkheid te kunnen dragen in het maatschappelijk leven. Titus - een mens die zich op een open manier aan een stelsel bond - koos bij voorkeur ook wetenschappelijk het goede van anderen en verzamelde dat. De universiteit maakte kennis met een man die vooral praktisch was ingesteld. In de grote zaken die hem interesseerden, nam hij een houding aan van een geïnspireerd ondernemer.

In zijn rectoraatsrede naar aanleiding van zijn benoeming op 17 oktober 1932 tot Rector Magnificus van de Universiteit van Nijmegen, had Titus het over 'Het Godsbegrip'.⁵ Titus toonde zich onthutst dat de zich almaar ontwikkelende mens, prat en fier op zijn vooruitgang, zich in zo grote getale afkeerde van God. De rondom zich heen voortwoekerende godsontering en godsontkenning typeerde Titus als 'de grootste aller noden'. Hijzelf baseerde zijn overtuiging en geloof op het gegeven dat wij God moesten zien als de diepste grond van ons wezen. Naar zijn mening was een doorleefde godsrelatie de meest doeltreffende tegenkracht tegen de waan van de tijd.

Voor Titus - van wie bekend was dat zijn vroomheid echt en diep was - gold vooral zijn medemens, wiens wereld de maatstaf was. Titus ging met de een mee tot het einde, terwijl hij de ander een goede impuls gaf waarmee deze verder kon. Hoewel daar soms anders over werd gedacht, wilde hij geen autoritaire professor zijn. Titus bood zijn studenten ruimte om zichzelf te ontplooiën en hun studie als een creatief proces te ervaren. Hij had er geen behoefte aan om macht uit te oefenen over anderen. Dat maakte hem ontvankelijk voor werkelijke ontmoetingen. Zonder aanzien des persoons. Iedereen die hem kende, wist dat.

Zijn leven was voortdurend in beweging. Titus vond door al het reizen, plannen en vergaderen nauwelijks rust, maar hij was onvermoeibaar. Zich bewust van waar het in zijn tijd om ging, kon hij niet rusten of zwijgen. Met een beslistheid die anderen wel eens hinderde, dreef hij zijn plannen en ideeën almaar voort. Toch bezat Titus zoveel rust, dat hij te allen tijde naar mensen kon luisteren alsof hij niets anders te doen had. Zijn innerlijke rust putte hij uit een diepe bron. Geen mens heeft daarvan ooit de onuitputtelijke oorsprong kunnen verstoren. Titus Brandsma behoorde tot de mensen voor wie de tijden ineenschuiven. Mensen die de gebeurtenissen van vandaag zien in het licht van het verleden en de toekomst.

Wereldbeeld

Wanneer Titus zich wilde bepalen op zijn eigen geestelijke roeping trok hij zich het liefst terug in de serene rust van zijn cel. Daarin trad hij al mediterend zijn innerlijk binnen. In die afgebakende hof, zijn karmel, had alles zijn eigen ruimte en eigen tijd. Titus voelde zich er een kind van de schepping en vond alles, zoals hij dat beleefde, een vonk van de goddelijke aanwezigheid. Veel mensen kunnen zich niet neerleggen bij een wereld waaraan van alles ontbreekt. Titus was van mening dat het zuiver goede niet was te realiseren en altijd was 'vermengd'. Deze dubbelzinnigheid typeerde Titus' beeld van de wereldgeschiedenis. Naar zijn overtuiging was er een spoor dat voorbij het oppervlakkige verwees naar een zin en een oorsprong waarop de mens geen invloed heeft. Iemand's geestelijke vorming hing sterk af van zowel de landsaard, als de tijd waarin iemand leeft. Hijzelf leefde naar zijn levende God, die volgens Titus' belijden in zijn scheppende vrijheid altijd nieuw is en anders dan wij verwachten. Een geheim dat ons steeds omringt en dat men pas ervaart als men erop ingaat en zich eraan bloot geeft.

Toen het nationaal-socialisme kwam opzetten, is Titus door heel het land studenten en anderen daarop gaan attenderen. Zoals toen in 1935 de Neurenberger Wetten werden uitgevaardigd en daardoor Joden en niet-Ariërs werden uitgesloten van het staatsburgerschap. Hij vond de ideologie van de nazi's volstrekt verwerpelijk en droeg de mening uit dat die totaal moest worden afgewezen. De begeerte naar macht en het systeem waarin andersdenkenden slechts als rivaal werden gezien, duidde hij aan als een banaliteit. De sterke mens waar Titus voor opkwam, is de mens die de ander ziet. Het is een mens die lijdenden niet aan hun lot overlaat en zwakkeren niet aan de kant schuift, maar juist eerbiedigt. Hoewel de wereld doof bleef voor de rampzalige ontwikkelingen, weerhield dat Titus er niet van om met zijn typerende kracht en onverzettelijkheid door te gaan met het werk dat uiteindelijk zijn lot zou bepalen. Hoe terecht zijn verontrusting over de 'Übermensch', het verwrongen mensbeeld van het nazidom, is geweest, leert de geschiedenis.

Middelbaar onderwijs

Naast zijn werk aan de universiteit van Nijmegen hadden twee belangrijke invloedsgebieden Titus' bijzondere aandacht: onderwijs en journalistiek. Naast de katholieke dagbladders, die zich al een aanzienlijke plaats had verworven, was ook het rooms-katholieke onderwijs sterk in opkomst. Na zijn benoeming in 1909 tot docent in de filosofie te Oss, viel Titus het tekort aan katholieke middelbare scholen op. Naar zijn aard zette hij direct mensen in beweging en rustte niet voordat de juiste maatregelen waren getroffen. Die mondden in 1919 uit in de oprichting van een middelbare handelsschool en in 1923 in de opening van de HBS (Hogere Burger School), het huidige Titus Brandsma Lyceum. Vanaf toen kregen steeds meer jongeren in het noordoostelijke deel van Brabant de mogelijkheid zich te ontwikkelen. In Twente zette hij eenzelfde ontwikkeling in gang en werd nog datzelfde jaar in Oldenzaal een katholieke middelbare school gesticht. Hiervoor slaagde Titus in 1926, evenals voor de Ossche HBS, de vereiste rijkssubsidie los te krijgen. Net als de start van de Nijmeegse universiteit, was ook de

⁵ Dr J.B.A.M. Brabers, historicus Radboud Universiteit, Nijmegen

opening van beide scholen een mijlpaal voor Titus. Als voorzitter van de in 1924 opgerichte Bond van besturen van R.K. Hogere Burgerscholen en Gymnasia, zou Titus zich zijn hele leven blijven inzetten voor de bevordering en uitbouw van het rooms-katholieke onderwijs. Tijdens zijn hele academische loopbaan was hij gedurende de zomermaanden in heel het land als geëngageerde of deskundige aanwezig bij eindexamens op de Hogere Burgerscholen en Gymnasia, om aldus te waken over het niveau van het middelbaar onderwijs.

Journalistiek

Na het noviciaat - tijdens de jaren van studie en vorming - ontdekte pater Titus ook de passie van het schrijven en publiceren.⁶ Zijn eerste uitgave was een 'Bloemlezing uit de werken van Teresa van Avila'. Zijn talent bleef zich almaar ontwikkelen. Nadat hij na twee jaar onder de naam van de humanist Baptista Mantuanus een studie- en discussieclub oprichtte, verscheen nadien in de "De Katholieke Gids" zijn bijdrage over deze humanist.

Zich dan nog verschuilend achter deze schrijver kritiseerde Titus de matheid van het Nederlandse katholieke leven: "Wie invloed wil uitoefenen, moet maken dat hij daarop recht heeft; wie er naar streeft verhoudingen te regelen, de maatschappij te helpen vormen, in te werken op de algemene gang van zaken, moet materiaal kunnen aanbrengen, even goed of nog beter dan dat van zijn mededingers. Daardoor krijgt hij recht om mee te werken."

Titus voelde zich nauw betrokken bij het werk van de journalist. Het beroep fascineerde hem. Zelf schreef hij al vanaf 1918 elk jaar 104 hoofdartikelen over sociale en politieke onderwerpen in 'De Stad Oss', een krant waarvan hij ook de redactionele leiding had. Daarbij was hij als censor en rubricist verbonden aan de regionale krant 'De Gelderlander'. Bovendien publiceerde Titus regelmatig in De Maasbode, De Tijd en Ons Noorden. In 1935 kreeg hij een functie die zijn levensloop zou gaan bepalen. Op 23 mei van dat jaar werd Titus op voorspraak van kardinaal Dr Jan de Jong benoemd tot geestelijk adviseur van de rooms-katholieke journalistenvereniging. Een aanstelling die prachtig aansloot bij zijn ambitie. In zijn dankwoord hield Titus zijn gehoor voor dat 'wij katholieke journalisten' alles in het positieve, het opbouwende op de voorgrond moeten stellen en naar de wens van Onze Lieve Heer de liefde hoog dienen te houden.

De groei van de dagbladen stelde steeds hogere eisen aan een journalist. Reden voor Titus om op 12 september 1936 het thema van de journalistenopleiding aan de orde te stellen. Zijn voorstel vond instemming en Titus werd gekozen tot voorzitter van een commissie voor de opleiding in de journalistiek. Tussendoor gehinderd door een zware overspanning in augustus 1937, werkte Titus naar zijn aard en kunnen met vaart een conceptplan uit. De opleiding moest uitgaan van de beide katholieke persverenigingen: die van de directeuren én van de journalisten. Uiteindelijk strandde het plan door een gebrek aan consensus. Een nieuw opgerichte commissie - weer onder voorzitterschap van Titus Brandsma - ging zich hierna bezig houden met 'nieuwe vormen van journalistiek'. De moderne mogelijkheden voor opinievorming en achtergrondinformatie - zoals de radio, de weekjournaals in de bioscoop enz. - ontwikkelden zich almaar meer. De commissie bepleitte daarom een samenwerking waarbij de technische mogelijkheden van de verschillende media bepalend moesten zijn voor ieders eigen taak. Zo zou de krant zich meer moeten gaan toeleggen op beeldmateriaal zoals foto's en tekeningen.

Rechtspositie van de journalist

De gebeurtenissen volgden elkaar in die jaren snel op. Toen Titus voorzitter werd van een in mei 1939 opgerichte commissie die opkwam voor de maatschappelijke en rechtspositie van de journalist, ontlokte dat aan directeuren kritiek. Dit, omdat hij zich volgens hen te veel bemoeide met materiële belangen, wat in strijd was met zijn functie als geestelijk adviseur. Hoewel hij hierop zijn voorzitterschap neerlegde, bleef hij actief in de commissie en bleef hij in alle rust zijn opvattingen uitdragen. Ook het door hem op 16 april 1940 geschreven program om te komen tot een collectieve arbeidsovereenkomst strandde op het afzijdig blijven van de dagbladdirecteuren. Titus - die wegens ernstige gezondheidsproblemen, een nierversgiftiging - vanaf eind 1939 tot half april 1940 volledige rust moest houden, was teleurgesteld. De man die altijd de zelfstandigheid van de mens bijverde, vond dat velen onrecht werd aangedaan.

Titus, die in deze periode leed aan duizelingen en een ernstige infectie van de urinewegen, volgde verschillende kuren. In april 1940 moet hij voor medisch onderzoek naar de Boerhavekliniek te Amsterdam. De infectiehaard bleek echter onbereikbaar. Titus werd geteisterd door koorts, zware hoofdpijnen en geheugenzwakte. Zijn door medicijnen geteisterde maag moest met rust worden gelaten. Op 27 mei werd Titus opgenomen in de Boerhavekliniek, waar hij werd behandeld door dr Van Cappelen. De herstelperiode duurde tot in de zomermaanden, waarna er nog een rustkuur volgde in het klooster in Merkelbeek.

Conflict met Duitse overheid

Het sterk opkomende bewustwordingsproces van de katholieke journalisten werd onderbroken door de oorlog. Door te weinig tegenwind wist de bezetter betrekkelijk gemakkelijk de katholieke pers naar zijn hand te zetten. Titus hield echter vast aan de eigen verantwoordelijkheid van de pers en de vrijheid van het woord. Met de hem typerende moed en kracht zette Titus de strijd voort en aanvaardde daarmee de uiterste consequentie. Op 26 januari 1941 verboden de Nederlandse bisschoppen aan katholieken die openlijk het nationaal-socialisme steunden, de sacramenten toe te dienen. In juli van dat jaar richtten de kerkleiders zich in een open brief tot het Nederlandse volk. Ze noemden de vele ongerechtigheden waaraan katholieken werden blootgesteld en wezen op de onderdrukking van vrijheid van meningsuiting. Men kon nog nauwelijks van vrije berichtgeving spreken.

Tussen alle zaken door die hem in de oorlogsjaren bezig hielden, zette Titus zich als voorzitter van de Bond van Besturen voor het R.K. Voorbereidend Hoger en Middelbaar Onderwijs (VHMO) ook nog in voor de Joodse

⁶ Noviciaat: de proeftijd van minimaal één, maximaal twee jaar, die men moet ondergaan alvorens in een klooster te worden opgenomen.

scholieren. Op 16 augustus 1941 werd aan alle Joodse kinderen de toegang tot de middelbare scholen onttrokken. Namens de bisschoppen meldde Titus Brandsma de katholieke schoolbesturen 'dat de kerk geen enkel onderscheid van geslacht, ras of volk zal maken'. Titus reisde diverse malen naar het Departement van Onderwijs in Den Haag, schreef brieven en hield pleidooien. Hoewel de Joodse kinderen aanvankelijk nog onderwijs werd toegestaan op de Karmelscholen, kon Titus het uiteindelijke onderwijsverbod voor Joodse leerlingen niet tegenhouden.

Op 18 december 1941 ontvingen de dagbladbureaus van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten een telegram. Het gold een departementaal verbod aan de dagbladbureaus om de haar aangeboden advertenties van de NSB op principiële gronden te weigeren. Deze bepaling leidde tot de beslissing van aartsbisschop Dr Jan de Jong om in overleg met Titus te besluiten aan alle katholieke dagbladredacties een schrijven te sturen waarin hij duidelijk maakte dat de bedoelde advertenties niet geplaatst moesten worden.⁷

AARTSBISDOM
UTRECHT

Utrecht, 16 januari 1942.

Aan de Heeren Directeuren en Hoofdredacteuren der RK bladen,

Wij zijn ons er volkomen van bewust, in welke uiterst moeilijke positie de Katholieke pers zich bevindt en welke grote economische belangen op het spel staan. Ook zouden wij het ten zeerste betreuren als de katholieke pers, met zooveel moeite en offers opgebouwd en die zooveel goeds heeft gedaan, zou moeten verdwijnen. Maar er zijn grenzen en wij zouden geen bladen als katholiek kunnen erkennen, die een levensbeschouwing propageren, die met de katholieke in strijd is. Deze zouden zelfs voor de katholieken nog veel gevaarlijker zijn dan neutrale of nationaal-socialistische bladen, omdat de geloovigen ten opzichte van deze gereserveerd staan, terwijl zij zouden meenen, dat die nationaal-socialistische levensbeschouwing voor hen aanvaardbaar is, als zij gepropageerd wordt door bladen van overigens katholieke strekking. Het zou ergernis geven, als aan de katholieke journalisten toegestaan wordt het nationaal-socialistische te propageren, wat aan anderen verboden is.

Daarom verklaart het Hoogwaardig Episcopaat uitdrukkelijk, dat het opnemen van advertenties van de N.S.B. in Uwe bladen en eveneens van artikelen, welke geheel of ten deele, strekken om de N.S.B. te bevorderen (tenzij zij met betrekking daartoe doeltreffend zijn verbeterd, gewijzigd of gesnoeid), het katholiek karakter aan Uw blad ontnemt en dat zulks ook ter kennis van de gelovigen zal worden gebracht. Bij het opnemen van berichten en verslagen van nationaal-socialistische zijde, waarvan de opname verplichtend wordt gesteld, moet de bron worden aangegeven. En het Hoogwaardig Episcopaat verklaart vervolgens, dat het niet in acht nemen van deze normen in het algemeen moeten worden beschouwd als in belangrijke mate steun verlenen aan de N.S.B., en dat de verantwoordelijke personen ook vallen onder de daarop gestelde sancties. Om een eensgezinde houding te bereiken, zou het Hoogwaardig Episcopaat het ten zeerste op prijs stellen via den Geestelijken Adviseur, Prof. dr. T. Brandsma, een schriftelijke Verklaring te ontvangen, dat U als Directeur of Hoofdredacteur deze richtlijnen wilt volgen.

Met gevoelens van eerbiedige hoogachtig, namens het Hoogwaardig Episcopaat

† Dr J. de Jong, Aartsbisschop van Utrecht

Tevens werd besloten dat Titus alle katholieke dagbladen zou bezoeken. Dit, om bij de directies en hoofdredacties dit 'neen' te gaan toelichten. Met deze actie wilde hij de hoofdredacteuren oproepen de druk van de Duitsers te weerstaan. Op nieuwjaardag 1942 begon Titus aan een negendaagse reis naar alle uithoeken van het land. Aanleiding voor de *Sicherheitsdienst* om pater Titus Brandsma wegens systematische voorbereiding van een tegen de Duitse bezettingsoverheid gerichte verzetsbeweging te laten arresteren.

Op zondag 18 januari 1942, de laatste dag die Titus Brandsma in vrijheid beleefde, reisde hij nog naar Oldenzaal, Utrecht en Amsterdam. Daar overnachtte hij en droeg hij de volgende dag in de Bonifatiuskerk voor de laatste maal de Mis op. Na afloop reisde hij op maandag 19 januari terug naar Den Haag, waar hij een gesprek had op het Departement van Onderwijs.

Arrestatie

Maandagmiddag 19 januari 1942 meldden zich twee mensen aan de deur van het op 6 januari 1930 officieel ingewijde karmelietenklooster aan de Doddendaal 8. Daar woonde hij vanaf de oprichting in 1929/1930. Een van hen was een Duitse Gestapoagent. *Stellen ist meiner Name! Im Auftrag des höheren Befehlhabers der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes muss ich Sie, Herr Professor Doctor Brandsma, einstweilig in Schutzhaft nehmen. Um halb sieben fahren wir ab nach Arnheim und morgen geht's weiter. Sofort möchte ich gern auf ihrem Zimmer eine Visitation vornehmen. Wollen Sie uns das Zimmer bitte zeigen, Herr Professor?* De toonzetting was kort en onverbiddelek. Zonder een spoor van eerbied of iets van menselijkheid. Koud tot op het bot. Zijn verzoek om nog een document te mogen laten verzenden, werd afgewezen. Titus' werkkamer werd verzegeld, zijn rol was uitgespeeld. Vlak daarna zag zijn overbuurman hoe Titus in een gereedstaande auto werd geduwd, waarna deze de straat uitreed.

De eerste nacht van zijn gevangenschap bracht Brandsma door in de Arnhemse gevangenis. Al de volgende ochtend werd hij per trein naar Den Haag overgebracht. Vandaar ging het naar de gevangenis in Scheveningen, ofwel het 'Oranjestad' aan de Alkemadelaan 850. Titus werd opgesloten in cel 577.

Uit 'Mijn Cel'

⁷ Mgr. Johannes de Jong werd in 1885 geboren in Nes op het eiland Ameland. Hij werd tot priester gewijd in 1908. Daarna zette hij zijn studies voort in Rome aan de Pauselijke Universiteit Gregoriana. Daar behaalde hij een doctoraat in de filosofie en de theologie, met dogmatiek als hoofdvak. Vanwege zijn belangstelling voor de historische aspecten van de katholieke doctrine, groeide De Jong uit tot een gerespecteerde kerkhistoricus. In 1936 benoemde paus Pius XI hem tot aartsbisschop van Utrecht. Kardinaal De Jong stierf op 8 september 1955.

Het zou na een nacht te Arnhem, hier maar één nacht zijn. Met die woorden werd ik op 20 Januari cel 577 binnengebracht. Den volgenden morgen moest ik om half negen klaar zijn voor het verhoor in Den Haag. In den middag kon het waarschijnlijk afgesloten worden en zou ik met het oog op mijn gezondheid weer naar huis gaan.

Op woensdag 21 januari werd Titus om half negen naar de centrale van de Sicherheitsdienst overgebracht. Het verhoor vond plaats op het Binnenhof 7, *Abteilung Presse*. *SS Hauptscharführer* Hardegen stelde Titus korte, gerichte vragen. Wat was het doel van zijn bezoeken aan de redacties van de katholieke dagbladpers. Hardegen wilde aantonen dat de Nederlandse bisschoppen hun machtspositie wilden versterken. Twee mannen tegenover elkaar. Een filosoof en een geharde partijman. De een wilde verstaan wat hij zag en antwoordde vanuit waarheidsliefde. De ander leefde zonder eigen overtuiging en beriep zich op een ideologie.

Uit 'Het laatste geschrift'

"Ik begrijp, aldus pater Titus Brandsma, dat men de houding van de Bisschoppen en van de katholieke Pers niet aangenaam vindt en de opdracht van den Aartsbisschop aan mij gegeven en door mij vervuld, toch eenigszins beschouwt als een daad van verzet op grond van onze katholieke beginselen tegen iets, dat naar onze meening daarmede in strijd is. Voor de belijdenis ervan lijd ik met vreugde wat ervoor geleden moet worden. "

Titus Brandsma ging een confrontatie niet uit de weg. Hij tastte zijn tegenstander af, was onomwonden en daagde, zoals ook anderen dat deden, het gevaar uit. In zijn verweer en verklaring was Titus vrijmoedig, gelijk naar de opdracht van de bisschop. Zijn reis langs de hoofdredacteurs legde hij uit als een mondelinge toelichting dat de grens van het toelaatbare was bereikt. Zijn advies gold dat men zich vanaf dan op principiële gronden te weer diende te stellen. De bisschoppelijke brief aan de hoofdredacties van de Katholieke Dagbladen wraakte het opnemen van advertenties voor de N.S.B.

Uit 'Mijn Cel'

Des avonds 21 Januari hoorde ik, dat de hechtenis verlengd werd voor nadere opheldering. De Heer Hardegen, die mij hoffelijk verhoorde, troostte mij met een beroep op mijn kloosterlijk leven, dat het mij niet zoo zwaar zou vallen. Nu, dat doet het ook niet. Ik denk aan een oud versje van Longfellow, dat ik nog onthouden heb van mijn studententijd te Megen en dat nu wel bijzonder van toepassing is:
In his chamber all alone Kneeling on a Hoor of stone, Praid a monk in deep contrition For his sins of indecision; Praid for greater selfdenial In temptation and in trial.

Op de derde dag van zijn detentie moest Titus een schriftelijke verklaring afleggen. Die betrefte de vraag waarom het Nederlandse volk en dan met name het katholieke deel daarvan, zich verzette tegen de Nationaal-Socialistische Beweging, de N.S.B. Titus vroeg om zijn pijp en tabak en kreeg daarbij ook zijn horloge terug. Het stond stil, waarop hij opmerkte: 'Nu heb ik mijn eigen tijd, onafhankelijk van Greenwich, Amsterdam of Berlijn'.

In zijn verweerschrift stelde hij dat het nationaal-socialisme in Duitsland kon ontstaan, omdat daarmee een economische ineenstorting kon worden voorkomen. In eigen land golden voor de N.S.B. geen economische, maar enkel ideële gronden. Titus benadrukte het anti-nationale karakter van de beweging en hun innerlijke zwakheid. De leiding faalde door het gemis aan zowel aanleg, als vorming. Voorbijgaand aan de werkelijkheidszin van het Nederlandse volk kwam de partij in botsing met haar godsdienstzin. Daarmee werd het sterk christelijke karakter van de natie miskend. Toen zij haar eigen programma niet kon realiseren en de hulp van Duitsland inriep, krenkte de organisatie bovendien het besef van nationale waardigheid. Hoewel Titus hard was in zijn oordeel en zonder enig mededogen, kende hij geen haat, niet tegen de Duitsers, noch tegenover afzonderlijke leden van de nationaal-socialistische partij. Aan het einde van zijn verklaring voor de Sicherheitsdienst eindigde hij het verweerschrift met een gebed om verzoening.

God zegene Nederland, God zegene Duitsland. God geve dat beide volkeren weldra in volle vrede en vrijheid naast elkander staan in zijn erkenning en tot zijn eer, tot heil en bloei van beide zo na verwante volken.

In deze periode schreef Titus een gedicht. In feite was het een dialoog wat aanvaarding uitdrukt. Na zijn sterven genoot het al snel grote populariteit. Het gedicht, het beste te lezen als een gebed, drukt uit hoe hij op een cruciaal moment van zijn leven leerde berusten in het leed dat onherroepelijk op zijn pad komt.

O, Jezus als ik U aanschouw
Dan leeft weer, dat ik van U hou
En dat ook Uw hart mij bemint,
Nog wel als Uw bijzondere vriend.

Al vraagt mij dat meer lijdensmoed,
Och, alle lijden is mij goed,
Omdat ik daardoor U gelijk
En dit de weg is naar Uw Rijk.

Ik ben gelukkig in mijn leed,
Omdat ik het geen leed meer weet,
Maar 't alleruitverkorenst lot,
Dat mij vereent met U, o God.

O, laat mij hier maar
stil alleen, Het kil en koud om mij heen,
En laat geen mensen bij mij toe.

't Alleen zijn word ik hier niet moe.

Want Gij, o Jezus, zijt bij mij,
Ik was U nimmer zo nabij.
Blijf bij mij, bij mij, Jezus zoet,
Uw bijzijn maakt mij alles goed

Na het verhoor werd zijn hechtenis verlengd. Er was meer opheldering nodig. Aanvankelijk was er gevoelsmatig nog de beschermende binding met het Doddendaalklooster in Nijmegen. Toen dat gevoel echter wegebede, beangstigde het Titus in de greep te zijn van een beweging die slechts handelde naar louter willekeur. Toch hield hij een reële kijk op zijn situatie en bleef hoopvol gestemd. Een stille verwachting draagt echter een eigen pijn in zich mee. Een langdurige opsluiting confronteert. Niet alleen een rammelende sleutelbos, voetstappen op een gang, maar ook voorbijrijvende wolken, geluiden van buitenaf. Onbereikbaar ver vanuit een cel. Wat eerder in vrijheid zo gewoon was, kan dan iemand in verwarring brengen. Alles is anders. Zo ook vreugde en verdriet. De reactie van Titus werd gevormd door een sterke levenswil. Hij liet zich niet overweldigen door zijn opsluiting en aanvaardde zijn cel en daarin zichzelf. Door deze houding liet hij zich niet beïnvloeden door gevoelens van angst en woede. Hierdoor bleef in alles om hem heen de eerbied voor de dingen en het geheim van hun bestaan bewaard.

Op 18 februari 1942 schreef Titus Brandsma vanuit zijn cel een brief aan de Pater Provinciaal en zijn familie: [...] Hartelijke groeten uit cel 577. Ik zit hier alleen. Twee bij vier en ook vier hoog. [...] ik bid, lees en schrijf. De dagen zijn te kort. Van 8 tot 7 is het nacht. Ik maak het best in mijn eenzaamheid. Al mis ik de Kerk, de mis, de communie en komt hier ook geen priester. God is me nabij, nu ik niet meer bij de mensen en de mensen niet bij mij kunnen komen. Ik ben heel rustig, gelukkig en tevreden en pas me aan, ik houd het hier best uit.[...] Wilt u Dr de Jong laten weten, dat hij zich tegenover mij geen zorgen of verwijten maakt. Ik lijd het hier met plezier en maak het best. [...] En bidt voor mij in de gemeenschap der heiligen. Uw p. Titus, O. Carm

Titus Brandsma schreef weinig over zichzelf en verborg zijn gevoelens in zijn innerlijk. Niemand kon zich die binnenplaats toeëigenen. In Scheveningen schreef hij: 'Beata solitudo. 'O zalige eenzaamheid'. Ik ben er helemaal thuis, in dat kleine celletje. Ik ben er alleen, maar nooit was Onze Lieve Heer me zo nabij'. Aan zijn geluk hing schijnbaar geen tegendeel.

Dit mag vreemd klinken, maar monniken doen tijdens hun verblijf in een cel ongewone ervaringen op. In zo'n gekozen afzondering neem jezelf mee: je emoties, verlangens en onrust. Het confronteert je met jezelf en dan blijkt, hoeveel moed je nodig hebt om helemaal alleen met jezelf te zijn. Breng je daar de kracht voor op, dan ervaar je dat je geest zich opent voor de waarheid van je eigen leven. [...] het geeft een wijder besef van de werkelijkheid. Monniken leerden zo het tot nu toe onbekende te zoeken. Het verblijf in de cel maakt hen tot ingewijden van geheimen.⁸

Titus was zeven weken eenzaam opgesloten. Hoe vaak hij tussendoor werd verhoord, is niet bekend. Voor iedere dag maakte hij een vast schema. Volgens dat strakke rooster schreef hij gedichten en begon aan een biografie van de H. Teresa van Avila. Daarvoor had hij geen bronnen en onvoldoende papier. Daarom schreef Titus de tekst van de biografie in de kantlijn en de beperkte ruimte tussen de regels van het boek van Cyril Verschaeve over het leven van Jezus dat bij hem in zijn cel op tafel lag. Behalve deze tekst bracht hij ook nog twee kleine werkjes tot stand: „Mijn cel” en „Brieven vanuit de gevangenis”. Tussendoor bad hij zijn brevier en knielde gedurende de dag geregeld neer om te bidden. Voor zijn wandelingen van muur tot muur maakte hij een nauwkeurig tijdschema. Zelfs het genot van zijn pijp verbond hij aan een strak regime. Tot die hem op 29 januari, het feest van de H. Franciscus van Sales, de patroon van de katholieke pers, definitief werd afgenomen, gold ook daarvoor een dagrooster. Aan de overste van zijn orde schreef hij zich thuis te voelen in de gevangenis. „Ik bid,

⁸ Voor meer mensen had een cel een bijzondere betekenis. Voor Etty Hillesum (1914-1943), een jonge Joodse vrouw die omkwam in het concentratiekamp Auschwitz, was dat ook zo. Voor haar was de cel een symbool van bescherming, een plek die haar behoeftte voor de verwarring en bedreiging van het meedogenloze leven rondom haar heen. In haar cel vond ze ruimte voor gebed en een plaats om dichter bij God te zijn, voor haar een werkelijkheid en houvast, hoe bar haar situatie ook was. In haar dagboek schreef zij op 18 mei 1942: 'De bedreigingen van buiten werden steeds groter, de terreur stijgt met de dag. Ik trek het gebed om me heen als een donkere beschuttende muur, in het gebed trek ik me terug als in een kloostercel en treed dan weer naar buiten, "gesammelter" en sterker en weer bijeengeraapt. Zich terugtrekken binnen de gesloten cel van het gebed, dit wordt voor mij een steeds grotere realiteit en ook noodzakelijkheid. Die innerlijke geconcentreerdheid richt hoge muren om mij heen op, waarin ik mezelf weer terugvind, me uit alle verstrooiingen weer bijeenraap tot één geheel. En ik zou me kunnen voorstellen, dat er tijden kunnen komen, waarin ik dagen achtereen gekniel lag, totdat ik eindelijk voelde dat er beschuttende muren om me heen kwamen te staan, waarbinnen ik niet uiteen kan vallen en mezelf verliezen en te gronde gaan.'

Ook de in 1981 vermoorde president van Egypte Anwar Sadat heeft, toen hij achttien maanden in een volstrekt kale cel in de centrale gevangenis van Cairo doorbracht, op zijn eigen manier de weg naar binnen gezocht. Zijn cel, waarin hij niet in staat was te lezen of te schrijven of naar de radio te luisteren, leerde hem dat alleen het innerlijk evenwicht bepaalt en een man helpt eerlijk tegen zichzelf te zijn. Naarmate zijn materiële behoeften geringer werden, aldus Sadat, werden ook zijn banden die hem eerder aan de materiële wereld bonden, een voor een stuk gereten. Eenmaal verlost van aardse lasten en van de enge ruimte van het eigen 'ik', met zijn aardse lijden en kleinzielige emoties, was het zijn mening, dat een mens een nieuwe onontdekte wereld binnegaat, die oneindiger en rijker is. 'In die tijd', aldus Sadat, 'werd ik ingewijd in die nieuwe wereld van zelfverloochening, die mij in staat stelde met mijn ziel in andere schepselen door te dringen, mijn betrekkingen met de God van alle schepselen te verruimen en te bevestigen. Dat zou wellicht nooit gebeurd zijn als ik niet in een dergelijke afzondering mijn eigen ik had gevonden. Het was met recht een overwinning, want in die wereld ervoer ik de vriendschap met God, de enige vriend die de mens nooit in de steek laat of teleurstelt.'

Een zelfde ervaring beschrijft ook Solzjenitsyn in zijn boek 'De Goelag archipel'. Met een huiveringwekkende gevoeligheid schrijft hij over zijn cel waarin hij elf jaar als politiek gevangene heeft doorgebracht: je zult aan die cel terugdenken met een emotie als die waarmee je terugdenkt aan je eerste liefde. En de mensen die met jou de vloer en de lucht hebben gedeeld in de dagen waarin je je hele leven opnieuw hebt overdacht, aan die mensen zul je terugdenken als aan je eigen gezin. Wat je hebt doorgemaakt, laat zich met niets vergelijken uit je hele leven vóór die tijd en uit je leven na die tijd.' (Bronnen: Etty Hillesum, De nagelaten geschriften van Etty Hillesum 1941-1943, Amsterdam 1986, 380; A. Sadat, Op zoek naar een eigen identiteit, Utrecht 1978, 75-99.; Solzjenitsyn, Aleksandr Isajevitsj, De Goelag Archipel (Nederlandse vertaling 1974-1975)

schrijf en de dagen zijn kort. Ik ben zeer rustig en tevreden". Dat blijkt, want hij voltooide zes van de twaalf geplande hoofdstukken van zijn biografie over de H. Teresa.

Later gaf Titus, die op 23 februari 1942 61 jaar werd, in een brief toe dat de eerste tijd in Scheveningen wel degelijk niet zo gemakkelijk was. 'Beata solitudo'. Aan zijn geluk hing wel degelijk het tegendeel. Het opgesloten zijn en de grillige omgeving deden zich ook bij hem gelden. Het vernederende, het onrecht en de onmacht daartegen iets te kunnen doen, belichaamde, zo blijkt, zijn doorleefde leed.

Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort

In de vroege ochtend van donderdag 12 maart werd zijn celdeur geopend en hoorde hij zeggen: *'Im Auftrag des höheren Befehlhabers der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes muss ich Sie, Herr Professor Doktor Brandsma, einladen sofort mit zu kommen. Wir fahren nach Amersfoort. Der Wagen steht bereits vor'*. Titus Brandsma werd samen met ruim 100 andere gevangenen, waaronder een aantal gearresteerde OD'ers, vanuit Scheveningen naar het Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort overgebracht. Het transport ging per geblindeerde auto's met kappen van zeildoek en constant op volle vaart naar Amersfoort onderweg. Daar reed de colonne al om 09.00 uur door de poort heen het kamp binnen. In de *Bekleidungskammer* zwaaide Scharführer Hoffmeister de scepter. Hier moesten de gevangenen al hun persoonlijke eigendommen afgeven en kreeg ieder een persoonlijk nummer. Titus las het zijne: 58. Geheel ontkleed moesten de gevangenen buiten in de sneeuw uit een stapel oude Nederlandse legeruniformen iets passends zoeken. De vlijmscherpe koude beet zich in zijn magere lijf. Ineens werd hij vanachter het prikkeldraad vandaan aangeropen: „Titus!” Het was de Limburgse kapelaan Meertens, eerder een Nijmeegse student van hem. Nu was de kapelaan evenals hij een politieke gevangene. In z'n versleten plunje herkende Titus hem nauwelijks, maar riep hij terug: „Kijk, is U hier ook?”

Kapelaan Meertens over Titus Brandsma: *“Wat Kees Höppener en ik vooral in pater Titus waardeerden, was de bovennatuurlijke zekerheid waarmede hij al de dingen van dit leven beoordeelde. Hij leefde van uur tot uur in een innig verkeer met God en was toch niet wereldvreemd. Integendeel: Hij was mens met de mensen, had de goede dingen in de natuur oprecht lief en verdroeg om hogere motieven de narigheden die hem overkwamen.*

Die dag maakten de gevangenen meer kennis met het kamp en volgde een generale instructie. Pater Titus werd met een grote groep ondergebracht in Block II^A. Dit was de eerste woonbarak, recht tegenover de poort. De medegevangenen waren een doorsnee en, net als in de maatschappij, qua achtergrond soms uitersten van elkaar. Met sommigen raakte Titus spoedig bevriend. Met om zich heen een groepje getrouwen zag hij wat iedereen deed. Zijn vrienden ging hij voor in gebed en overweging.

Op 16 maart 1942 schreef Titus aan Pater Prior: Het zal u verrassen, nu een brief uit Amersfoort te ontvangen. Sinds Donderdag j.l. ben ik hier. Een heele verandering, gelijk u begrijpt, maar ik heb me hier ook al leren aanpassen en moet U zeggen, dat ik me best kan schikken. De eenzaamheid van de cel is voorbij. Meer buitenlucht en aanspraak van vele bekenden. Geen zorgen. 't Gaat goed. Iedere maand mag ik één brief schrijven. U deelt den inhoud wel mee, zoals ik U vroeger reeds vroeg en schrijft me voor allen terug, óók eens in de maand. [...] Ik leef met U allen mee, gelijk het mij troost, dat ik mij in Uw belangstelling en gebeden weet. [...] In Xto. Uw Titus

Totdat de Arnhemmer Piet Hoefsloot van een eindje touw, een paar houtsplinters en een benen knoopje een toonbare rozenkrans in elkaar knutselde, bad Titus de rozenhoedjes op zijn vingers. Overdag zat de hoogleraar in het aardappelschil-commando. Van 's morgens negen tot 's avond zes. Het trof Titus dat de meeste gevangenen het veel zwaarder hadden dan hijzelf. Dit, terwijl hij zelf gebukt ging onder - zo bleek na een onderzoek op zondag 21 maart - dysenterie met ernstige bloedontlasting. Al vanaf twee dagen voor zijn transport naar Amersfoort leed hij onder een zware darmcatar. De Duitse artsen maakten zich daarover maar weinig zorgen. De gevolgen lieten zich dan ook gelden. Overdag trachtte Titus de krampen te onderdrukken met veel bewegen en zo weinig mogelijk te eten. 's Nachts kon hij daarentegen de weeën met niets verhullen en leed hij pijn, honger en kon hij niet slapen. Titus had het bar slecht.

Al in februari sloeg de dysenterie zo om zich heen dat de ziekenzalen in het revier al na één week overvol waren. Dit dwong de kampeiding voor nieuwe dysenterie-gevallen inderhaast een stube vrij te maken in barak IV. Daarin werd pater Titus opgenomen. Nog geen etmaal eerder was de alom geliefde dominee D.A. van den Bosch aan de ziekte bezweken. Titus werd in deze periode geconfronteerd met een aantal krijgsgevangen Russen. Het waren overlevenden uit een groep van oorspronkelijk ruim honderd man. Zwarte, klein-gedrongen Kirgiezen en andere halfnomaden uit het verre Kazakstan, Toerkmenië en Oezbekistan. Een maand of wat daarvoor werd de groep als onbruikbare waar binnengebracht. Voor de Duitsers niet meer dan oorlogsbuit. Ze wilden er mee bewijzen met welk enorm succes hun legers aan het oostfront de belangen van de westerse landen verdedigden.

Na enkele dagen begon Titus wat te herstellen. Dat gebeurde ook met zijn geestkracht. Gelijk begon hij zijn omgeving weer op te monteren. Daartoe nog maar net in staat liep hij - tegen het advies van een arts in - weer brits na brits de zieken na met een opwekkend woord. Maandag in de Goede Week werd pater Titus voor genezen verklaard en door inmenging van de eveneens in het kamp opgesloten prof. dr. J.J.G. Borst teruggeplaatst naar barak II.

Prof. dr J.J.G. Borst: *“Ik kende professor Brandsma reeds van vroeger en had een grote vriendschap en bewondering voor hem. Wanneer ik maar even de tijd kon vinden, ging ik met hem praten. Professor Brandsma was steeds opgewekt en wist deze opgewektheid ook op zijn omgeving over te dragen. Hij interesseerde zich voor alle mogelijke problemen en kwam niet in het minst onder de indruk van de terreurmethode, waarmee men ons daar geestelijk en lichamelijk probeerde klein te krijgen.”*

Daar kreeg hij bedrust voorgeschreven en iedere dag een aansterkend portie papvoeding. Titus werd toegestaan in de barak of buiten op de appèlplaats wat rond te wandelen. Tussendoor alles goed observerend bond hij gesprekken aan met medegevangenen én bewakers. Slechts enkelen konden zich dit veroorloven. Pater Titus, de meest onaantastbare gevangene, wél. Behalve 'Amsterdams Gijzelaars' in barak III, zoals dr Gunning, mr Blaisse, dr Grond en de hoogleraren Hellema en Romein, leerde hij o.a. ook de protestantse predikanten Hinlopen en Overduin kennen. Titus bewonderde hen om hun moed. Met een aantal intellectuelen wisselde hij regelmatig van gedachten over de diepe zin van het menselijk bestaan. Titus maakte iedereen tot zijn vriend. Niet alleen zijn Brabantse vrienden als Th. Van Mierlo, P. Verhulst en P. van Zeestraten, maar b.v. ook de groot-officier der Nederlandse Vrijmetselaren, I.P.A. van Voorst van Beest uit Den Haag.

I.P.A. van Voorst van Beest: *"Pater Titus was een hoogst beschaafde, fijn besnaarde, prachtige en sympathieke mens. Hij was een pracht-figuur, die bij ons allen, van welk geloof wij ook waren, in hoog aanzien stond. Een man met een immer opgewekt humeur. Deze persoon vergeten wij nimmer meer!"*

Th. van Mierlo: *"Professor Brandsma was fysiek zeer zwak, maar geestelijk een van de allersterksten. Hij stond psychisch volkomen boven zijn lichamelijke lijden; ik heb hem bijvoorbeeld nooit neerslachtig gezien. Zonder uitzondering hebben we allemaal veel van hem gehouden, vooral om zijn natuurlijke en beminlijke omgang. Haat of afkeer kende hij niet, noch ongeduld noch hardheid. Nooit heb ik iets opgemerkt wat hem als fout zou kunnen worden aangerekend."*

Ook met de bewoners van barak III trok hij graag op. Daarin huisden de vertegenwoordigers van de magistratuur, de wetenschap en algemene cultuurvorming. Niemand was toegestaan deze barak te betreden. Titus trok zich daar niets van aan en gaf hij er conferenties over de diepe zin van het lijden. Op Goede Vrijdag 3 april 1942 hield hij een voordracht over de Nederlandse Geert Grote en de lijdensgedachte.⁹

In zijn lezing belichtte hij de middeleeuwse mens, verbijsterd door de hoeveelheid van diepe en tegenstrijdige belevingen die hij ervoer. Natuurrampen en genade, geestelijke vervoering en zonde, toverij en onbegrijpelijke natuurkrachten. Stuk voor stuk belevissen die de middeleeuwer diep moest ondergaan. Zonder enig inzicht in hun verhoudingen met alleen het vaste geloof in Gods machtige leiding. De richtlijn van Geert Grote en Broeders des gemenen levens was daarom vooral gelegen in de dagelijkse overweging van Christus' lijden.

Titus, die in feite in deze rede ook zijn eigen innerlijk belichtte, vond tegenover zich een breed gehoor. Behalve zijn vrienden uit Barak II behoorden hiertoe geestelijken, hoogleraren, medici, juristen, journalisten, middenstanders, arbeiders en lieden zonder vast beroep, maar ook katholieken, orthodox-protestanten, vrijzinnigen, joden, humanisten en mensen zonder definieerbare beginselen. Na een korte openingsrede van Dr Gunning stapte Titus omstreek zeven uur op een houten kist. Vanaf die plek zag hij dat de beide tafels en al de bedden, een, twee- en driehoog over heel de lengte van de zaal waren bezet. Daar tussenin stonden de mannen schouder aan schouder. Vanachter de houten beschotten spiedden de ogen van hen, die zich om de een of andere reden niet geroepen achtten om met naam en toenaam bij deze gewijde dienst aanwezig te zijn. Iedereen hoort Titus de betekenis van het lijden uitleggen. Hoe kan dat een plaats krijgen in het leven? Hoe moet je het dragen? Titus' woorden over Gods lijden voor ons en Christus' Verrijzenis raken de kern van het Geloofsleven en waren een weldaad voor de gevangenen die zozeer de kwellingen van het kampleven moesten ondergaan.

In Kamp Amersfoort werd er zowel lichamelijk, als geestelijk veel geleden. In mentaal opzicht was er veel verschil. Er waren gevangenen die in korte tijd vervingen in een niet te beschrijven psychische toestand. De lichamelijke kwellingen teisterden hen dermate dat zij - geobsedeerd door honger - vervingen in een gedrag zoals alleen hun medegevangenen dat zagen gebeuren. Anderen zochten en vonden daarentegen steun in geestelijke verdieping: de gelovigen in hun religie, de ongelovigen in hun humanistische verantwoordelijkheid tegenover hun medemens. In beide groepen trof men arbeiders en intellectuelen, hoogleraren en zigeuners. Binnen de omheining van het kamp waren de maatschappelijke grenzen verdwenen; er bleef slechts de onderscheiding tussen mens en dier. Dat is een kamp, dat doet een kamp. Wie er niet was, kan het zich nooit verbeelden. Nimmer.

De lezing kostte Titus veel inspanning. Toch bleef hij doorgaan en nam geen rust. Dat zou alleen maar tot denken leiden en dat psychisch tot een neergaande spiraal. Beter was het je te blijven verzetten. Titus maakte zich nuttig door zijn medemens op te zoeken. Dat deed hij zonder enige voorkeur. Niet-praktiserende geloofsgenoten vroegen zich wel eens verbaasd af waaraan zij het diepe medeleven van deze priester eigenlijk te danken hadden.

Op 10 april werd de predikant Johannes Kapteyn vanuit het Groningse Huis van Bewaring het kamp binnengebracht. Met de Groningse 34-jarige Kapteyn kreeg pater Titus een heel hechte band. Johannes, telg uit een predikanten-familie, was op 16 februari 1942 in zijn woning gearresteerd.

Dr C.P. Gunning: *In Amersfoort ligt het begin van een warme relatie tussen Titus Brandsma en de jonge dominee J. Kapteyn uit Groningen, die deze mannen Gods vrijwel tot hun dood zal verbinden op de gezamenlijke kruisweg.*

⁹ Geert Grote (Deventer, oktober 1340 - aldaar 20 augustus 1384) was een Nederlandse godgeleerde, schrijver en boeteprediker. In oudere publicaties wordt zijn naam ook wel als Geert Grootte (met dubbel 'oo') gespeld. Geert Grote, die o.a. aan de Sorbonne geneeskunde, theologie en kerkelijk recht studeerde, werd in 1379 na een welgesteld leven te hebben geleid, in Utrecht tot diaken gewijd en hield vanaf dat moment boetepredken in vele Noord-Nederlandse steden, bijvoorbeeld tegen als gehuwden levende priesters (synode van 1383) en kloosterlingen met persoonlijk bezit. Geert Grote verzamelde een groep volgelingen om zich heen, de moderne devoten. Hieruit ontstonden de Broeders des Gemeenen Levens en de Congregatie van Windesheim. Bron: Jan en Annie Romein - Erfelaters van onze beschaving.

Toen de kampcommandant van de bijeenkomst op Goede Vrijdag hoorde, gaf hij bevel Titus Brandsma per 13 april 1942 in het strafcommando te plaatsen. Daarin zou hij onmogelijk zware kisten basalt- en steenslag moeten verslepen. Omdat dit tot zijn dood zou leiden, wisten professor Borst en dr Roorda voor Titus een doktersattest te bemachtigen. Dit leverde Titus een licht baantje bij de kamerwacht op. Titus kon op krachten komen. Deze periode was een zware beproeving voor hem. Hij voelde zich beklemd door het leed en was geschokt door onmenselijkheid waarmee hij werd geconfronteerd. Titus verwoordde het in een gedicht dat hij in Amersfoort schreef.

*Het leed kwam telkens op mij af
Onmogelijk om het af te weren
Met geen tranen te bezweren
'k Had het anders lang gedaan*

*Toen ging het boven op mij staan
Tot ik stil lag zonder wenen
Duldend wachtend moest ik leren
En toen eerst is het weggegaan*

*Dat is nu al een poos geleden
Ik zie het nu nog van verre
En ik begrijp niet waarom toch
Ik toen zo leed met veel geweest*

Op maandag 27 april vernam hij via via dat er in Den Haag overwogen werd hem naar Duitsland over te brengen. Titus besefte dat dit zijn einde zou betekenen. 's Middags hoorde hij nummers afroepen. Behalve het zijne, ook die van o.a. de predikanten Hinlopen en Kapteyn. Zij zouden op transport worden gesteld. De volgende dag was het zover. De gevangenen kregen hun eerder ingeleverde kleding terug. In zijn nu veel te ruime zwarte kostuum, groette hij op dinsdagmorgen 28 april voor het laatst zijn vele oude en nieuwe vrienden. Mensen met wie hij in korte tijd zoveel lief en leed had gedeeld: „Moed houden, mannen, en Gods beste zegen, hoor!” Toen klonk het „Antreten” en reed het gezelschap omstreeks zes uur door de poort heen de grintweg af. Op weg naar Scheveningen.

Rafaël Tijhuis: [...] *‘Van de broze gezondheidstoestand van de 61-jarige Karmeliet is maar weinig over. De extreme omstandigheden, het zware werk, de slechte voeding en dysenterie maakten hem tot een lichamelijke wrak, maar slagen er niet in zijn geestkracht te breken.’*

Opnieuw Scheveningen

Bij zijn vertrek uit Amersfoort was pater Titus gezegd dat hij om zijn *‘deutscheindliche Einstellung’* in *‘Schutzhaft’* zou blijven. Na aankomst in Scheveningen werd hij gelijk weer naar het Haagse Binnenhof gebracht. Daar wachtte Hardegen om hem nogmaals een verhoor af te nemen. De ondervraging spitte zich toe op zijn belangrijkste activiteiten: de katholieke universiteit, het katholieke middelbaar onderwijs, de katholieke dagbladpers en zijn verzet tegen de Jodendiscriminatie. Titus, die zich voor deze belangen ten volle had ingezet, voelde niet de minste behoefte nog eens over zijn standpunt na te denken. Overlevenden uit het kamp herinnerden zich later dat Titus meermalen liet blijken dat hij, als hij opnieuw voor de keuze zou worden gesteld, op gelijke wijze zou handelen.

Toen Titus 's avonds in het Oranje Hotel terugkeerde en naar cel 623 werd gebracht, bleek deze al bewoond door twee gevangenen. Cornelis de Graaf en Wim Oostdijck zagen hoe verzwakt Titus was en boden hem onmiddellijk het enige bed in hun cel aan. Zelf behielpen ze zich met de matras op de grond. De Graaf schreef later een 'Memorandum, herinneringen aan het celleden met prof. Titus Brandsma'.

Laat in de avond van een dag in april '42 werd onze celdeur no. 623 in de cellenbarakken opengesmeten en werd met een 'los, los' een derde celgenoot bij ons als het ware naar binnen gegooid. Het was al donker en daarom konden wij niet zo spoedig zien wie het was. Al gauw hadden wij kennis gemaakt en bleek dat wij een van de grootste mannen van het Katholieke geloofsleven in onze cel hadden, die juist voor zijn geloof en Godsvertrouwen in de handen van de 'Hunnen' gevallen was. Nadat wij nog wat hadden gepraat, maakten we voor de prof, die zeer vermoeid en ontzettend vermagerd was en heel zwak, een bed in orde. Pas toen pater Titus hen met zwakke stem was voorgedaan in een gebed van lof en dankbaarheid en na een wederzijds 'welterusten' trachtten de drie mannen te gaan slapen.

Titus was in goed gezelschap terechtgekomen. Via de vloerwachter regelden zijn celmaten een rieten armstoel voor hem. Daarbij verzorgden zij ook zijn kleren en spaarden van hun karig rantsoen om Titus Brandsma na een langdurig verhoor wat op krachten te brengen. Titus op zijn beurt gaf hen een geestelijke steun, zoals zij hun leven lang nog niet hadden ondervonden. Lang zou dit samenzijn echter niet duren.

Tijdens een nieuw verhoor door Hardegen benadrukte Titus te zullen blijven strijden tegen het nationaal-socialisme. Die fascistische beweging predikte tegen het christendom, ontnam mensen het recht in vrijheid over hun eigen geestelijke richting te beslissen en verbood katholieke cultuurlichamen als de Nijmeegse Universiteit, de scholen van het K.M.O. en de katholieke pers. Kortom: Titus Brandsma bleef bij zijn standpunt. Hoewel hij op clementie hoopte, verwachtte Titus strenge maatregelen. Die kwamen. Onverbiddelijk. Vanuit Berlijn - het hoofd en geweten van de nieuwe wereld en waarheen Hardegen zijn eindrapport zond, luidde de uitspraak kort en afgebeten: *„Deportation nach Dachau-Deutschland für die ganze Kriegsdauer!”* Neen, Hardegen was geen ongevoelig mens. Professor Brandsma mocht van hem op 6 mei 1942 zijn medebroeders over het

vonnis inlichten. „Dort ist der Fernsprecher. Wenn Sie wollen, können Sie Nimwegen anrufen um Ihrem Prior dies mitzuteilen.“ Toen de verbinding tot stand was gekomen, klonk er in Titus' stem iets weemoedigs: “Ja, pater Prior, ècht met pater Titus, hoor! Ik bevind me op het ogenblik op het bureau van de S.D. in Den Haag. Opnieuw in verhoor geweest. Men heeft besloten mij naar Dachau te zenden, een van de grootste concentratiekampen in Duitsland. Dit betekent wel, dat ik daar tot het einde van de oorlog word vastgehouden [...] Neen, maakt U zich maar geen zorgen over mij. Op het ogenblik maak ik het weer heel goed en ik zal er best doorkomen, lijkt me. Veel groeten voor alle bekenden. Méér kan ik op dit ogenblik niet zeggen. Dag, hoor!”

Aan zijn zwager en zuster schreef Titus op 6 mei 1942 vanuit de Scheveningse gevangenis: “Beste Zwager en Zuster, enz. Nu ben ik weer in Scheveningen, doch nu voor korte tijd, omdat men besloten heeft mij te sturen naar het concentratiekamp Dachau bij München, waarschijnlijk a.s. zaterdag. Ik zal ook daar wel bekenden treffen en Onze Lieve Heer is overal. Met mijn gezondheid gaat het goed. Daarover hoeft u zich geen zorgen te maken en ik heb het geluk, de zaken rustig over me heen te laten gaan. [...] Vanuit Dachau zal ik weer aan Pater Prior schrijven en kunt U hem weer antwoord sturen. [...] ik leef steeds met U mee.”

Uw broeder in Christus. P. Titus Brandsma

Aan zijn familie schreef pater Christophorus Verhallen, Prior O. Carm op 11 mei 1942:

Zeer Geachte Familie,

Mijn dank voor Uw brief. Ik begrijp dat u evengoed als wij onaangenaam verrast was door de nieuwe ontwikkeling die zich in de zaak van Titus heeft voorgedaan. Dat het in Dachau echter slechter is dan in Amersfoort, is helemaal niet zeker. Toen Pater Titus mij woensdag j.l. vanuit het Bureau van de SS in Den Haag opbelde, vroeg hij b.v. niet alleen naar ondergoed, maar ook om zijn Brevier – missaaltje en ook nog een ander boek. Daar was toch in Amersfoort geen sprake van. Bovendien hoorde ik dezer dagen dat er ook elken dag een heilige Mis mocht gelezen worden. Dus het schijnt me toe, dat het in sommige opzichten tenminste beter is dan in Amersfoort. Enfin, we kunnen nu toch niet anders dan bidden en afwachten. Wat Mr Brandsma betreft, hij is vol ijver voor de zaak, maar ik ben het met u eens dat we wel een beetje voorzichtig moeten zijn. Zodra ik een brief van Pater Titus ontvang, zal ik hem direct doorsturen.

Beleefd en vriendelijk groetend, Pater Christophorus Verhallen. Prior O. Carm

Op weg naar Kleef

Op zaterdag 16 mei 1942 ging Titus Brandsma met een aantal anderen, waaronder dominee Kapteyn, onderweg naar het Duitse grensstadje Kleef, het tussenstation op weg naar Dachau. De strafgevangenis van Kleef was voor een deel in gebruik gegeven aan de Gestapo. Bij contract was geregeld dat de geheime politie haar gevangenen tot aan de poort bracht en dan overdroeg aan het eigen gevangenispersoneel. Freiherr von Ketteler - de directeur - was een beschaafd en goedhartig mens. Aalmoezenier Deimel, kapelaan te Kleef en de latere doctor in de theologie, vond geen vraag te onbelangrijk en geen opdracht te zwaar. De bewakers waren voor het merendeel van de oude garde. Op voorschrift van de arts kreeg Titus pap en dunne meelsoep voorgeschreven. Titus kwam terecht in cel 69 en deelde die met een jonge Italiaanse onderofficier en een protestantse geestelijke uit het Groningerland, de predikant Johannes Castelein.

Ludwig Deimel was een goed mens. Op de zon- en feestdagen droeg hij voor de gevangenen de heilige Mis op. Voor pater Titus, na vier maanden heidendom, een gebeurtenis om van te spreken en te schrijven. Zelf kon hij de heilige Mis niet lezen; het werd aan priester-gevangenen niet toegestaan. Maar het dolce Viaticum nuttigde hij en dat gaf hem de kracht om al het andere te vergeten. In zijn brief van 28 mei schreef Titus: [...] Nu ben ik weer gezond. [...] Het gaat me eigenlijk naar de omstandigheden wonderbaar goed. Ik heb een voortdurende eetlust als ik nog nooit in mijn leven gekend heb.” Volgens Ludwig Deimel ontstond er in deze periode een bijzondere band tussen pater Titus en dominee Kapteyn. De nog jonge predikant, die op het eind van hun verblijf in Kleef Titus' cel met hem deelde, nam een bijzondere plaats in in het leven van Titus. De predikant en priester hadden open gesprekken. Oprecht en zonder water bij de wijn te doen. Naar hun geloof en wezen.

Ludwig Deimel zag hoe beiden aan elkaar hechtten en samen lazen en baden. Twee mannen, ieder van eigen origine. Ieder van huis uit geënt op eigen vormsel en religie ervoeren in hun gesprekken de eenheid waar Christus om bad. De Belgisch priester abbé Nic. Lamboray, die hen later nog in Dachau zag, schreef op 14 september 1955 hoezeer hij was getroffen door de wijze waarop de twee met elkaar omgingen. De veel jongere predikant beschouwde de priester als een vader. De toenadering zoals die ook tussen andere geestelijken ontstond, bood volop ruimte voor de oecumene. Waar dat eerder niet gebeurde, in Gods woord verenigd.

De concentratiekampen tijdens Wereldoorlog Twee waren een verschrikking. Toch is ook uit dit vreselijke kwaad iets goeds voortgekomen. Protestanten en katholieken ontdekten daar dat zij wat betreft hun geloof in Christus veel meer met elkaar gemeen hadden dat wat hen scheidde. Titus Brandsma en ds. Johannes Kapteyn en vele anderen leerden echt in openheid en ontvankelijkheid naar elkaar luisteren. Het werd een belangrijke impuls voor de oecumene. Wat in de oorlogstijd mogelijk bleek, moge in de vrijheid die wij genieten, niet alleen een mogelijkheid, maar een feitelijkheid worden. Open en ontvankelijk naar elkaar luisteren vormt naast het gebed de basis voor het groeien naar de eenheid die de Heer van Zijn Kerk wil.

† Adrianus Kardinaal Simonis, Aartsbisschop van Utrecht (13 februari 2007)

Titus Brandsma haalde zich als nuchtere Friese boerenzoon geen illusies in zijn hoofd. Hij beseftte dat hij met zijn afgebroken gestel de oorlog - indien die nog langer dan drie maanden zou duren - niet kon overleven. Titus dacht er geen moment aan om de vrijheid te herwinnen door lafheid. Ook een doodswens alleen omdat dit het einde van het lijden in dit leven zou zijn, kwam niet in hem op. Een executie, omdat het zo eervol was voor het vaderland te sterven, evenmin. Waarmede was dan de eer van

God en het heil der zielen het meest gediend? Met zijn dood? Zijn vrijheid? Met een beperkte vrijheid misschien? Titus belandde in een zware geestelijke crisis. In hem leefde de reële angst voor een inerte geest in een machteloos lichaam. Zijn geestelijke vermogens verzwakten. Toen hij probeerde zijn psyche te omschrijven in een gezondheidsrapport, schreef de geleerde, dat het hem praktisch onmogelijk was zijn gedachten te concentreren en dat hij zich bijvoorbeeld van de Latijnse taal moest bedienen om een Onze Vader te kunnen bidden. In het Nederlands kreeg hij het niet meer gedaan. En zo ging het met de namen van personen over wie hij had gestudeerd en met wie hij in de nauwste betrekking stond en, voorzover het vreemde talen betrof, met de eenvoudigste woorden. Het was nauwelijks voorstelbaar hoe zijn geheugen hem in de steek liet."

In deze periode overschreed hij een duistere drempel. Het schrikbeeld van uitputting en een eenzame dood kwam steeds dichterbij. Hierdoor verloor Titus zijn innerlijke rust. De angst greep hem aan en maakte hem machteloos. De kracht die eerder zijn leven ordende, verschrompelde. Het was leeg, zonder enige zin, hard en zonder mededogen. Onbereikbaar voor zijn vrienden en God, altijd zo nabij, zweeg.

In deze dagen klampte Titus aalmoezenier Ludwig Deimel aan. De overmacht was te groot. Deimel zag hem lijden en hoe bij de geringste emotie de tranen over zijn wangen liepen. Toen hij tijdens een artsbezoek onverwacht zijn vriend I.P.A. van Voorst van Beest ontmoette, viel hij hem als een hulpeloos kind in de armen. Op aandringen van de aalmoezenier stelde Titus een verzoekschrift om vrijlating op. Misschien was de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei* te Den Haag over te halen om Titus Brandsma ergens in een Duits klooster het boetvaardige leven van de kluizenaar te laten leiden. Deimel liet een relatie van hem aan de prior van Nijmegen, Pater Christophorus Verhallen, Prior O. Carm, mondelinge instructies overbrengen.

Behalve de mondelinge instructies van Deimel, ontving de prior ook schriftelijke aanwijzingen van Titus zelf. In een op 28 mei gedateerde brief aan pater Prior schreef Titus uitvoerig aan hem dat "de Provinciaal zou kunnen proberen het vonnis veranderd te krijgen in een verplaatsing naar een Duits klooster (Mainz, Weenen, Bamberg, Straubing), desnoods met zeer sterke beperking van de vrijheid...." Het beste, zo schreef Titus, lijkt me dit te bespreken in Den Haag - hoofdbureau van de Duitse Sicherheitsdienst, Binnenhof 7 - met Hardegen, Zimmer 127. Deze heeft mij geregeld verhoord. [...] Het erge is, dat deze brief er bijna drie weken voor nodig had om zijn bestemming te bereiken.

Het gesprek met Hardegen kwam er. Met Titus' neef - mr Brandsma uit Zwolle - stelde de prior op dinsdag 2 juni 1942 aan Hardegen voor om de ernstig onder zijn mentale kwalen lijdende professor Brandsma vrij te laten onder voorwaarde, dat hij zich niet meer met het openbare leven mocht bemoeien. De professor zou als Nederlandse karmeliet in een Duits klooster als dat van Mainz of Bamberg weinig kwaad meer kunnen uitrichten tegen de bezettende macht. Hoewel Hardegen evenals de twee pleitbezorgers wist, dat professor Brandsma niet gerekend kon worden tot beroepsmisdadigers, kon hij aan hun verzoek geen gehoor geven. De professor weigerde nu eenmaal hardnekkig zijn strijd tegen het nationaal-socialisme op te geven. Over de ernstige gezondheidsklachten merkte Hardegen nog op dat Titus Brandsma zelf zo verstandig had moeten zijn om in verband met zijn fragiele gezondheid niet zoveel te riskeren. Na een half uur pleiten was de ontmoeting met Hardegen voorbij. Het besluit was definitief en onomkeerbaar. Voor pater Titus Brandsma was het over en uit.

Op 12 juni 1942, de dag vóór zijn transport naar Dachau, schreef Titus zelf nog een verzoekschrift aan de Duitsers. In dit schrijven had hij het niet over zijn psyche. Terecht vreesde hij dat dit bij de onbarmhartige nazi-autoriteiten zou leiden tot een averechts resultaat. In de eindredactie begon het verslag met een nauwkeurig overzicht van zijn algemene zwakte, de maagbloeding en de urine-infectie, waaraan hij reeds jaren leed. Daarbij noemde Titus de goede zorgen die de Nederlandse medici Woltring, Enneking, Bar, Verbeek, Borst, Van Cappellen en Crobach aan hem wijdde. Ook noemt hij de medicamenten en versterkende middelen die hij regelmatig moest gebruiken, maar die hem na zijn arrestatie regelmatig werden onthouden. In het tweede deel van zijn verslag somde hij de recente lichamelijke afwijkingen en geestelijke stoornissen op, welke zich allengs als gevolg van het ontbreken van iedere vakkundige verpleging hadden voorgedaan. Om al deze redenen en meer, hoopte Titus Brandsma vurig voor mindering van de strafmaat in aanmerking te komen en dat men hem nu niet naar het concentratiekamp zou zenden vóór deze brief het S.D.-bureau in Den Haag zou hebben bereikt.

Dit verzoekschrift beëindigde Titus met: *Ondergetekende is van meening dat al deze omstandigheden weliswaar toelaten zonder groote schade korten tijd in een gevangenis of kamp door te brengen, dat echter een langer verblijf steeds schadelijker en op den duur noodlottig is. Hij is derhalve zo vrij te verzoeken Schutzhaft in Dachau te willen wijzigen in een interneering, het liefst was het hem in zijn klooster in Nijmegen onder de voorwaarde dit in het geheel niet of slechts voor bezoek der kloosterkerk, (dwars over de straat) en de universiteitsgebouwen te verlaten. Als dit niet gewenscht mocht zijn, dan wellicht in een ander klooster van de Nederlandse provincie der Orde, bv. in Merkelbeek, geheel afgelegen en het grootste huis, of in Duitsland in Mainz. Als ook dit niet gaat, dan zou, als een regelmatig bezoek der Nationale bibliotheek werd toegestaan, het klooster in Weenen 'Fadingerplatz' een vruchtbare arbeidsgelegenheid bieden, verder kunnen de kloosters in Bamberg of Strabing in aanmerking komen. Met de uitdrukking zijner hoogachting, bij voorbaat dankend, Uw onderdanige of dienstwillige n.g. (Titus) Anno Sjoerd Brandsma.*

Het mocht dus niet zo zijn. De volgende morgen - zaterdag 13 juni 1942 - stonden voor de poort van de Kleefse gevangenis tweeëndertig politieke gevangenen klaar om naar een van de gevreesde Duitse kampen getransporteerd te worden. Titus Brandsma en Johannes Kapteyn worden met hun pols aan elkaar vastgeketend voor Dachau aangewezen. Samen begonnen ze op die dag aan hun laatste reis. Titus was de enige die lachte en met dankbare vriendelijkheid afscheid nam van zijn verzorgers. Aalmoezenier Deimel bracht hem op deze ochtend de heilige communie en op slag was Titus over zijn depressie heen. „Wat zou me kunnen overkomen, nu Onze Lieve Heer zelf zo goed is me te vergezellen?" Deze tocht werd zijn laatste groet aan Gods lachende natuur. Aan een volk in nood, dat hij ondanks alles niet kan haten, en aan de mensen, zijn mensen, voor wie hij nog graag vele jaren de apostel van de dienende liefde had willen zijn. Hier was dan eindelijk het welsprekende

teken van de hemel, waarop hij al sinds maanden vol spanning had gewacht. God de Vader had aan hem, pater Titus Brandsma zijn onveranderlijke wil kenbaar gemaakt. Zijn vrome dienaar mocht met de Mensgewordene, na de angsten van Gethsemane, de volledige opdracht van zijn menselijke verlangens uitdrukken in het schoonste van alle schietgebeden: „Heer, niet mijn wil maar de Uwe geschiede!”

Op weg naar Dachau

Er is thans geen twijfel meer mogelijk. Dachau wordt voor pater Titus de Golgotha. De niet meer geheel te reconstrueren reis naar Dachau zou ongeveer zes dagen gaan duren.

Op het station van Kleef stond een trein voor vertrek gereed. Aan het eind was een 'Zellenwagen' aangekoppeld. Ingericht met kleine cellen van ongeveer één vierkante meter. Daarin een bank en een opklapbaar plankje. Hoog tegen de zoldering een enkel dik matglazen raampje met aan de buitenzijde zware tralies. In een ervan werden Titus Brandsma en Kapteyn opgesloten. Later kwamen daar de Belgische Jezuit, pater Leon De Coninck, en een pastoor uit Eupen-Malmedy, Nicolaas Lamboray, nog bij. De trein trok door een gebied dat vlak daarvoor nog nacht na nacht zwaar door de geallieerden was gebombardeerd. Hierdoor moet de trein zijn opgehouden. Op maandag 15 juni overnachtten ze in de gevangenis van Frankfurt am Main. Hiervandaan werd de Duitse geestelijke Heinrich Rupieper aan het viertal toegevoegd. Met vijf man in het celletje werd het snikheet. De lucht was verstikkend en de mannen leden dorst. Toen ze op de wand klopten en tegen de deur aantraptten, werd deze vlak daarna op een kiertje geopend. Even keek een bewaker naar binnen. Daarna ging de deur weer op slot. Na enige tijd kwam hij met een emmer water terug. In Nürnberg stopte de trein en werden ze voor drie dagen in 'die Turnhalle' ondergebracht. Daarna begon het laatste stuk van de reis die eindigde in Dachau. Daar aangekomen werden de gevangenen onder luid geschreeuw en gevloek van SS'ers met velen tegelijk in een gereedstaande vrachtauto geduwd. Hortend en stotend joeg de auto over hobbelige keien door het stadje, waar enkele kilometers buiten de kom het beruchte concentratiekamp lag.

Dachau - vrijdag 19 juni 1942. Eenmaal door de grote stenen poort, met op het ijzeren hek met sierlijke gegoten letters de woorden 'Arbeit macht frei', moesten ze uitstappen bij het administratiegebouw.¹⁰ Titus kreeg het nummer 30492 en Kapteyn 30493. Dachau, de naam die alle edele en laaghartige dingen dekt waartoe een mens in staat is. Uitersten in denken, beleven en doen. Na de aankomst ging het er zeer grof aan toe. Niemand was bedacht op de Scharführer die in de registratiekamer gelijk al z'n botte lusten uitleefde op de broodmagere lijven. De gevangenen sidderden voor hem. Nog geschokt door alles wat hen overkwam, moesten de nieuwelingen de wanstaltige vertoning van het totale ontharen en ontsmetten ondergaan. In het badhuis ontteden enkele barbieren op hardhandige en nonchalante manier de gevangenen van alle lichaamshaar. Daarna werd iedereen onder het spottende hoongelach van SS-ers ingesmeerd met lysol. Op de juist onthaarde lijven deed dat verschrikkelijk pijn. Na een douche werd aan de gevangenen een stel afgedragen kleren gegeven. De lompen werden eerder gedragen door een overleden lotgenoot - die wie weet onder welke omstandigheden de dood had gevonden. Alleen al deze eerste uren in Dachau riepen in Titus een weerzin op die alleen dat al tot een mateloze kwelling maakte.

Deze ontering van al het menselijke en verkrachting van het laatste greintje zelfrespect, kon Titus niet verwerken. Hij zag zijn vriend Jo Kapteyn tobben met sandalen die maar niet passen wilden. Ziende dat hij aan dezelfde vernederingen was blootgesteld als hijzelf, kon hij niet meer schreien. Niet meer zoals dat gewoonlijk gaat en dus als uiting van menselijke kleinmoedigheid en geestelijke weerstand. Dat liet Titus achter zich toen hij zijn Gethsemane doormaakte. Zoals Jezus het zijne doorleefde. Van God en alle mensen verlaten.

Eenmaal opgenomen in het toegangsblok III moest hij zich net als iedereen onderwerpen aan de regels van het concentratiekamp. De kampregels golden een ijzeren wet. Een ervan was dat gevangenen moesten worden beziggehouden. Rust diende tot niets en zou hen maar neerslachtig en weekhartig maken. Er mocht geen tijd en ruimte zijn waarin zij hun geest konden kwellen door aan thuis te denken, aan de voorbije vrijheid of toekomstige narigheid. Een ijskoude redenering van daders, waaraan hun slachtoffers ten onder gingen. De willekeur waarmee men hen uit hun geestelijke balans haalde, was meedogenloos. Dat gold ook het tempo waarin zij van hun laatste fysieke krachten werden beroofd. Binnen in het toegangsblok moest alles smetteloos schoon zijn. Titus kon zich met zijn wrakke lijf tijdens dit werk amper staande houden. Daarbij moest de geleerde zijn geest aftobben met het aanleren van dienstorders, officiële aanmeldingsformules en het in zijn hoofd prenten van de verschillende dienstrangen.

Toen Rafaël Tjihuis op zondag 21 juni hoorde dat pater Titus Brandsma op het toegangsblok was gezien, ging hij gelijk naar hem op zoek. Tegenover hem staande, herkende de ernstig vermagerde en verouderde Titus hem niet. Pas toen Rafaël, zelf eerder een boom van een man..., vertelde wie hij was, drukte Titus hem hartelijk een hand. Op zijn vraag hoe het met hem ging, antwoordde Titus: 'Met mij gaat het best, althans naar omstandigheden redelijk wel'. Op dezelfde vraag van Titus gaf Rafaël een gelijk antwoord.

¹⁰ Dachau ligt 18 kilometer ten noordwesten van München op de Beierse hoogvlakte. Het kamp, dat stamt uit 1933, ligt ongeveer een half uur lopen buiten de kom van de plaats in het Dachauer Moos, een moerassig landschap, en is omgeven door een groot complex SS-barakken en SS-gebouwen. Het gevangenkamp is 600 meter lang en 300 meter breed; aan beide zijden van de kampstraat staan zeventien barakken die elk 90 meter lang zijn. De ingang bestaat uit een grote stenen poort, waarin verscheidene kamers voor bureaus, voor wacht- en controledienst zijn ingebouwd. De eerste bewoners waren communisten. Deze gevangenen moesten zelf hun gevangenis bouwen, zichzelf omringen met elektrisch geladen prikkeldraad, met een 2½ meter brede gracht, daarachter nog een 2½ à 3 meter hoge muur, waar eveneens elektrisch geladen prikkeldraad overheen loopt en om de 50 meter wachttorens, van waaruit zij vervolgens met machinegeweren bedreigd en beschoten worden. Het concentratiekamp is met geen mogelijkheid, zelfs niet vanuit de verte, door burgers te zien of te observeren. Men moet eerst door het grote SS-kamp, dat telkens versperd is door poorten en afsluitbomen voordat men komt aan het hoge, onder zware stroom staande prikkeldraad. Ontvluchten is onbegonnen werk. Wie een poging tot ontvluchting waagt over dit draad, is bij de eerste aanraking een verkoold lijk.

Deze eerste ontmoeting duurde slechts kort. Pater Titus trachtte, waar mogelijk, zich aan zijn nieuwe omgeving aan te passen. De achterliggende maanden hadden hun sporen achtergelaten en zijn uiterlijk getekend.[...] Hij zag er erg vermoeid uit en hoopte spoedig naar ons blok te komen waar nog meer Hollanders waren. Voor ons, die op blok 28 lagen, was het nu nog slechts geduld hebben tot dit zou gaan gebeuren.

Op maandag 29 juni werd pater Titus overgeplaatst naar blok III van de 28e barak. Deze barak lag als een na de laatste aan de linkerkant van de lagerstraat, in de geestelijke buurt, tussen de Duitse en de Poolse bloks, respectievelijk blok 26 en 30.¹¹ Op deze plaats in het kamp - in zekere zin een enclave - leefden ongeveer twaalfhonderd katholieke priesters en religieuzen met een vijftigtal protestantse predikanten. In barak 28 regeerden de liederlijke blokoudste Fritz Becker, een gebannen S.A.-man, en de eveneens gevreesde kameroudste Walter Thiel. In dit blok woonden veel landgenoten, zoals de wereldgeestelijken Keuller, Van Lierop, Wuyster, Rothkrans, Lemmens en Jansen, maar ook de reguliere priesters Van Gestel S.J., Van Genuchten O.F.M., Othmarus O. M. Cap. en dus Titus' eigen confrater, broeder Rafaël Tijhuis. Hoewel lijfelijk afgetakeld, bood hij geestelijk echter nog steeds houvast. Daaraan ontleende Titus op het laatste deel van zijn kruisweg nog wat kracht. Ook Johannes Kapteyn was in barak 28 ondergebracht. Net als Titus totaal kapot en bijna op zijn einde. Het leven was nog veel harder dan eerder in het toegangsblok. Slecht eten, nog zwaarder werk en nog meer angstaanjagend geraas en geransel. Vanaf 's morgens voor dag en dauw tot zeven uur in de avond. Daarna net als 's morgens appèl. Weer of geen weer: „*Stehen bleiben, Ihr ungesitteten Schaveine!*“ Soms uren achter elkaar. En zo dag na dag.

Voor de Duitse, Nederlandse en Noorse geestelijken gold dat zij ingevolge de mededeling van 21-4-1942 in de kruidentuin van Dachau aan het werk gezet werden.¹² De Plantage, van oorsprong een 80 hectare onvruchtbaar veengebied, werd door in hoofdzaak Joodse gevangenen drooggelegd en voorzien van een laag teelaarde. Het gebied lag ten oosten van het kamp. Al de gewassen, zoals ondermeer *Basilikum, Bohnenkraut, Kümel, Majoran en Timian*, moesten geregeld gewied worden. Er mocht absoluut geen onkruid meer tussen staan. Vooral de omstandigheden maakten dat het 'Liebhofcommando' bekend stond als een van de zwaarste werkcommando's. Onder alle weersomstandigheden uren achtereen in dezelfde houding. Zomers de brandende zon op de huid, of daarop van regen doorweekte kleren. Almaar knagende honger. Geen moment rust. 's Avonds namen Hilarius Januszewski, prior van Krakau, en Albertus Urbanski, twee Poolse karmelieten, Titus tussen zich in en ondersteunden hem op de terugweg naar het kamp. Ze deden alles om zijn lijden te verlichten.

Zodra Titus buiten het kamp moest werken, mocht hij zijn houten muiltjes verwisselen voor een paar zware schoenen met houten zolen en keihard bovenleer. Soms was dit een hele verbetering. Titus liep er echter zijn voeten in kapot. De veel te grote schoenen schuurden zijn voeten stuk. Door gebrek aan goede verpleging veroorzaakte dat wonden die niet of slechts moeilijk genazen. De paar aanvankelijk nog maar onbeduidende schaafwondjes werden al gauw grote etterende wonden, zogenaamde flegmonen. Ze vraten het vlees weg tot op het bot en veroorzaakten een helse pijn. Rafaël hielp Titus waar hij kon. Wanneer Rafaël met veel moeite de voetwonden had verzorgd, zei Titus: 'Ziezo broerke, nu ben ik het heertje weer'. Na de eerste behoedzame stappen, ging hij dan, ondanks alle pijn, weer gewoon zijn gang. Over pijnen en ziektes of wat hij ook te verdragen had, sprak Titus nooit.

Broeder Rafaël: *“Pater Titus hield er bij iedereen de moed in. Altijd zei hij: 'Nog even volhouden, vrienden, met Augustus zijn wij vrij!' Hij bad veel en als hem iets overkwam, dat hem pijn moest doen, lachte hij er gemakkelijk overheen. 'Als Onze Lieve Heer het wil, is het goed, broertje!' Vooral voor zijn Poolse confraters was hij een grote steun. Jammer, dat het maar zo kort heeft mogen duren.”*

Op zondag 12 juli mocht Titus een brief naar huis schrijven. Daarin haalde hij enkel wat algemene zaken aan. Geen woord over het kamp. Tenslotte schrijft hij geruststellend dat niemand reden heeft om zich over het lot van de afzender ongerust te maken. *„Mir geht es gut. Es heisst sich wieder neuen Zuständen anpassen, und das gelingt mit Gottes Hilfe auch hier. Der liebe Herr-Gott wird auch weiter helfen.“* Over de doorleefde ellende en de vreugde die hij ervoer, geen woord. In Christus, Uw Anno”.

Uit de weinige vreugde die er was, putte pater Titus wat hij kon. Vanaf januari 1941 hadden de Duitse priesters in blok 26 een primitieve eigen huiskapel, waar iedere ochtend eucharistie gevierd werd. Hoewel alle anderen hiervan waren uitgesloten, ontving Titus nog regelmatig dan in de Kleefse gevangenis, uit de hand van pater Othmarus of van broeder Rafaël het goddelijk Viaticum. Ook ontleende hij blijdschap aan de voorzichtige raad van de Limburgse pastoor Keuller, die hij zich tot

¹¹ De drie barakken 28, 26 en 30 lagen aan de linkerkant van de grote kampstraat. Ze stonden bekend als de 'Pfarrerblöcke'. De nazi's waren zo beducht voor de invloed van godsdienst, dat de 'priesterbarakken' door prikkeldraad waren afgescheiden van de rest. In dit 'kamp binnen het kamp', woonden op het moment dat Titus Brandsma er arriveerde ongeveer 2600 protestantse en katholieke geestelijken. Deze immens grote gemeenschap telde verschillende nationaliteiten. Waar ter wereld vond men een religieuze gemeenschap of een klooster, waar de Kerk in zo'n vorm van 'katholiceit' vertegenwoordigd was? Gehuld in zebraplunje was hier bijna elke rang van de kerkelijke hiërarchie vertegenwoordigd. In 1942 bezweek een Poolse bisschop, Mgr. Kozal. Er was een Franse abt en in 1944 volgde nog een Franse bisschop, Mgr. Gabriel Piquet van Clermont Ferrant. Dan waren er vicarissen-generaal, domkapitularen, een viertal aartsdiakens, dekens, pastoors, kapelaans, priesterstudenten en broeders. In totaal 39 verschillende orden en congregaties (exclusief de Poolse geestelijkheid), waaronder de Jezuïeten met 26 leden, de Benedictijnen met 17 en de Franciscanen en Pallottijnen, elk met 11 leden. Verder waren er Kapucijnen, Karmelieten, Dominicanen, Redemptoristen, Augustijnen, Assumptieorden, Salvatorianen, Norbertijnen, Trappisten, Steiler missionarissen, Servieten, Lazaristen en leden van vele andere orden en congregaties. Naarmate de bevrijding naderde, steeg dit getal. Overgeplaatst naar blok 28, belandde Titus in deze bonte mengeling van dienaren van Gods Kerk, waar de één in zijn uiterlijk niet van de ander te onderscheiden was.¹¹ Ieder leed het zijne, gezamenlijk echter een overeenkomstig lot.

¹² De meesten, niet gewend aan dit loodzware werk, bezweken dan ook. Het sterfpercentage was in die tijd dan ook veel hoger dan in de meeste andere commando's. De SS-bewakers vormden een cordon om de werkende gevangenen. Ieder die maar een stap buiten deze denkbeeldige lijn waagde te zetten, werd onherroepelijk en onmiddellijk doodgeschoten. Een taak waarvan de SS-lieden zich met graagte kweten. De Joden, en later ook de veelal Poolse geestelijken die daar werkten, werden zo verschrikkelijk geterroriseerd en uitgehongerd dat er vrijwel dagelijks iemand deze postenketen doorbrak, wat gelijk stond aan een zekere dood. Gedwongen soms, maar veelal ook uit pure wanhoop, om van de dagelijkse en onophoudelijke pijn en uitzichtloosheid af te zijn, kozen zij vrijwillig de dood.

biechtvader had gekozen, en aan de assistentie van broeder Rafaël, die hem iedere morgen het gebed van de Carmelmadonna voorbad. Titus kon de woorden niet meer onthouden.

Naar het einde

Op een druilerige morgen in zijn derde werkweek kreeg Titus van een makker een paar tot op het draad versleten wollen handschoenen. Dat zou het tillen iets verlichten en zijn wonden beschermen. Terwijl Titus ze aan zijn handen deed, werd hij daarop betrappt door een capo. Wijzend naar zijn beschermde handen, spotte de capo dat er op de kruidenvelden van Liebhof slechts plaats was voor flinke kerels en niet voor weekdieren van mensen die bij tijt en ontijt glacé's droegen. Reden om nummer 30492 uit de rij te nemen en mee te nemen tot voor de gereedschapsloods. De SS-er daar zou het geval wel verder afwikkelen. Titus kreeg geen slaag, maar slechts een tik op de schouder en een voorzichtig duwtje in de holte van zijn knie, een teken dat hij voor straf moest neerknielen. In die houding moest hij volharden totdat tegen half twaalf de aftocht werd gefloten. Dat waren vier lange uren in de koude modder, terwijl de ene regenwolk na de andere overtrok. 's Avonds onder het verschrikkelijk lang durende appèl voelde hij zich heel ziek. De volgende morgen was het gedaan, hij kón niet meer. De hoestaanvallen ontnamen hem zijn laatste fysieke krachten. Titus ging zienderogen achteruit. Het zware werk en de dagelijkse, vermoeiende en lange marsen ondermijnden in steeds sneller tempo zijn krachten. De honger, waaraan hij net als alle anderen zo vreselijk leed, beletten elke genezing van de steeds erger wordende wonden. Rafaël overlegde met anderen wat te doen. Opname in de ziekenbarak leek het beste. Teneinde raad ging Rafaël tegen het middaguur naar het Revier, waar twee of drie keer per week 'Verbandstunde' gehouden werd, om er zijn eigen flegmone wonden te laten verbinden. Daar trof hij toevallig de chef van de afdeling. Aan hem vroeg Rafaël of Titus in de ziekenbarak kon worden opgenomen. Om wie Titus was, stemde de chef in. Zeker van zijn naderende einde, liet hij zich - overgehaald door zijn vrienden - mentaal en fysiek totaal gesloopt door Rafaël en kapelaan Rothkrans de volgende dag naar de ziekenbarak brengen. Toen Titus dominee Overduin zag, gaf hij aan hem zijn laatste plukje tabak. "U kunt daar nog plezier aan hebben, ik niet meer. Het beste hoor!" De wandeling naar de ziekenbarak was de laatste in zijn leven.

In de ziekenbarak nam Rafaël afscheid van pater Titus, die hem bedankte voor alle hulp. Titus gaf nog veel groeten mee voor de overigen in hun barak. 'Het is maar voor een paar daagjes', zei hij. 'Overigens broerke, met augustus zijn we allemaal weer thuis', voegde hij er lachend aan toe. Het waren de laatste woorden de Rafaël Titus hoorde zeggen. Niemand uit zijn barak zag hem ooit nog terug.

Fritz Kür, die tussen de zieken werkte, had tussen de in het kamp opgesloten Duitse geestelijken goede vrienden. Van een van hen, Gerard Maaszhänsler, kreeg Fritz geregeld het 'Ons-Heer'. Dat gaf hij in de ziekenbarak aan de zieken die er om vroegen. Zo kreeg ook Titus toch nog onverhoopt de heilige Communie. Het Heilig Oliesel werd hem door pater Joseph Kantenich toegediend. Net op tijd. Na vier dagen stierf professor dr Anno Sjoerd Brandsma op zondagmiddag 26 juli 1942. Titus Brandsma had na eenenzestig jaar zijn taak volbracht! Zijn trouwe vriend dominee Johannes Kapteyn, met wie hij zoveel deelde, stierf op zaterdag 8 augustus 1942.

De glimlach en de schreeuw. De glimlach is van Titus, de schreeuw van de nazi-man. De tegenstelling van de geestelijke mens en de fysieke mens. De nazi-man was nacht, van zichzelf, voortdurend. Titus was licht, van zichzelf, voortdurend. Hem overkwam soms de donkerte van een nacht. De 'nazi-man' kent in zijn kern geen emoties die blijvend zijn en hem kunnen veranderen. De door hem lijdende mens kent in zijn kern een eigen innerlijk. De een kan de ander dan wel trappen, maar niet in zijn binnenste en daar zijn ziel raken. Dat is onaantastbaar, waardoor uiteindelijk de geest de fysiek overleeft. Zoals het licht het donker. Uiteindelijk wel.

De man die de betekenis van zijn vooruitstrevende denken en doen over zijn horizon naar onze tijd heen tilde, kan niet beter worden getypeerd dan met zijn eigen uitspraak van uit ±1935: "Wie de wereld wil winnen voor hogere idealen, moet de moed hebben met haar in conflict te komen."¹³

© april 2007 karel kreuning

Tot slot, wat bepaalt

"Kampervaringen zijn voor heel veel overlevenden bepalend geweest voor hun opstelling in hun verdere leven. In de kampen, zoals ook in Kamp Amersfoort, vielen de in de 'gewone' samenleving gebruikelijke verschillen weg. De verschrikkingen riepen het slechtste, maar ook het beste in mensen boven. Sommigen groeiden uit tot een lichtend symbool van menselijke waardigheid en solidariteit, mensen als Etty Hillesum en Titus Brandsma, maar ook vele anonieme anderen. Wat opvalt, is dat onder extreme omstandigheden, zoals tijdens de bezetting en in de kampen, mensen van verschillende achtergronden tot vruchtbare samenwerking kwamen: gereformeerden en communisten, gelovigen en atheïsten, intellectuelen en arbeiders. Wanneer het er werkelijk op aankomt, blijken religieuze verschillen tussen mensen minder groot dan gedacht. In de oorlog zijn zo relaties opgebouwd tussen katholieken en protestanten, die na de oorlog hun vruchten afwierpen. Het is waarschijnlijk niet toevallig dat na een eerste ervaring met de Oecumenische Raad in Nederland, die in 1935 opgericht werd, er op 10 mei 1946 een nieuwe Oecumenische Raad van Kerken wordt opgericht. Daarin participeren niet meer verschillende oecumenische organisaties, zoals in de vooroorlogse Oecumenische Raad, maar nu direct door de kerken zelf aangewezen vertegenwoordigers. Al in oorlogstijd waren voorbereidingen getroffen voor een nieuw soort raad. Deze raad zou een meer directe relatie moeten hebben met de kerken, alsmede een ruimer arbeidsterrein. Deze plannen kregen meteen in 1946 hun beslag. Weliswaar deden de Rooms-Katholieke Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland nog niet mee. Dat werd het geval toen de huidige Raad van Kerken in Nederland in 1968 het licht zag. Deze Raad kon voortbouwen op het sinds de oorlogsjaren gegroeide vertrouwen tussen mensen van verschillende kerken."

¹³ Professor dr. Titus Brandsma werd op 3 november 1985 door Paus Paulus II in Rome als martelaar zalig verklaard. De nationale viering van de Zaligverklaring vond plaats in de Sint-Jan kathedraal te 's Hertogenbosch.

*Ineke Bakker,
algemeen secretaris Raad van Kerken in Nederland (22 februari 2007)*

Geraadpleegde literatuur:

- Nota Henk pr.**, Titus Brandsma onder ons, Uitgave: Stichting Archief- en Documentatiecentrum voor R.K. Friesland, 2003, ISBN 90-74628-20-6
- Dölle Constant O.Carm**, De weg van Titus Brandsma, biografie van een martelaar, 1881-1942, Uitgeverij Ten Have / Baarn Carmelitana / Gent, tweede druk 2002, ISBN 90-259-5189-9
- Dölle Constant O.Carm**, Titus Brandsma – Karmeliet, Boekmakerij / uitgeverij Luyten, Amselveen 1985, ISBN 90-6416-073-2
- Ant.G.I. Erfteijer Dr.**, Tijdschrift DE BRANDENDE LAMP, informatiebulletin van de Titus Brandsma Stichting, 25ste jaargang, nr. 100, november-december 2004, ISSN 0920-9476 (het zogenaamd 'Boekdeel'. Daarbij van het tijdschrift DE BRANDENDE LAMP, de uitgave van het eerste en tweede kwartaal 1993)
- Tijhuis Rafaël / Hanneke Veerman e.a.**, Innerlijke reis Dachau, Discovery Books / Leeuwarden ISBN 90-77728-02-3
- Aukus H.W.F.**, Titus Brandsma, Uitgeverij Spectrum Utrecht/Antwerpen, 1985, ISBN 90-274-7159-2
- Reest Rudolf van**, Een bloedgetuige der Kerk, het leven en sterven van Johannes Kapteyn, gereformeerd predikant, Uitgeverij Erven A. de Jager – Groningen - 1946
- Knoop Herman ds**, Een Theater in Dachau, Uitgeverij Oostenbaan & Le Cointre N.V. te Goes, zonder jaartal
- Overduin J. ds**, Hel en hemel van Dachau, derde druk, Uitgeverij J.H. Kok N.V. te Kampen, zonder jaartal
- Meijer Brocardus O. Carm dr**, Titus Brandsma, Uitgeverij Paul Brand N.V. Bussum 1951
- Meijer Brocardus O. Carm dr**, Professor dr. Titus Brandsma O.Carm, De Groote Heilige Teresia van Jezus, Uitgeverij Het Spectrum Utrecht / Brussel 1946
- Stichting Rooms Katholieke Voorlichting**, Titus Brandsma, Zaligverklaring Rome 1985, Speciale uitgave December 1985, nr. 5
- Brandsma Titus Prof. dr.**, Mijn Cel, dagorde van een gevangene, Uitgever W. Bergmans – Tilburg 1944
- Brandsma Titus Prof. dr.**, Het Laatste Geschrift, van Professor dr. Titus Brandsma, geschreven op last van de Gestapo in de strafgevangenis te Scheveningen 22 januari 1942, Uitgeverij W. Bergmans – Tilburg 1945
- Folmer Dirk Willem**, Dagboek uit Kamp Amersfoort 1942, Walburg Pers / Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort, ISBN 90-5730-356-6